

Ranking the Degree of Compliance and Proximity of Ardabil Urban Areas with the Elements Involved in the Emergence of the Original Islamic City

Esmail Dalir

PhD Student in Geography and Urban Planning, Department of Geography, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran,

Mohammad Taghi Masoumi*

Assistant Professor, Department of Geography, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

Rasool Samadzadeh

Associate Professor, Department of Geography, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

Dalir, E & Masoumi, M.T, & Samadzadeh, R. (2021). [Ranking the Degree of Compliance and Proximity of Ardabil Urban Areas with the Elements Involved in the Emergence of the Original Islamic City]. *Geography and Territorial Spatial Arrangement*, 11 (41), 221-252.

[doi http://dx.doi.org/ 10.22111/GAIJ.2021.6657](http://dx.doi.org/10.22111/GAIJ.2021.6657)

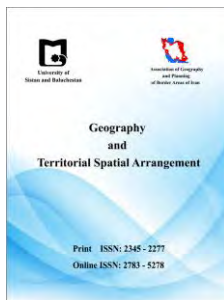
Article type:

Research Article

Received: 29/07/2021

Revised: 11/09/2021

Accepted: 23/10/2021

ABSTRACT

Each kind of worldview and ideology can create a certain type of urban planning and of course the appearance of the city according to its teachings. Islamic urban planning is not separate from Islamic ideology and its inhabitants and is the crystallization of their thinking and lifestyle. In Islam, the emergence of any phenomenon by the people occurs in three main aspects: Intellectual and ideological aspects, practical and moral aspects, objective aspects that all together lead to the emergence of authentic Islamic cities. Today, due to the influence of foreign culture, the mentioned aspects are weak and even disturbed. In this article, we intend to determine the location of each urban area of Ardabil from the mentioned aspects. Therefore, this study tries to answer the question: How close are the urban areas of Ardabil to the elements involved in the emergence and realization of the main Islamic city? This research is descriptive-analytical in terms of method and applied in terms of purpose and its data has been collected both in the form of documents and field (citizens questionnaire). The statistical population of this research is the citizens of Ardabil. Using Cochran's sampling formula, 383 people were selected as the statistical sample of the study by stratified sampling method from five regions of Ardabil (proportional to the population of regions) and COPRAS model was used to analyze the data and it was found that each One of the urban areas of Ardabil has different ratios in terms of proximity and compatibility with the elements involved in the emergence of the original Islamic city. In general, the position of Ardabil city in terms of compliance and proximity with the characteristics of the elements of the original Islamic city based on the COPRAS model and with an average (NJ 88.44) is a more appropriate situation.

Keywords:

Original Islamic City, COPRAS Model, Ranking, Urban Areas, Ardabil.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended Abstract

1- Introduction

Despite all the positive points that exist in the historical cities of Muslims and in responding to Islamic teachings, unfortunately,

rare case studies and accurate evaluation of cities have not been done based on the criteria of the original Islamic city. Given the current worrying situation and urban issues in Islamic countries; The construction of the city should be based on the principles of Islamic thought, the principles of Islamic life and the behavioral patterns of Sharia MOHAMMAD. Therefore, the Islamic city has characteristics based on its divine wisdom and celestial ideology. From this perspective, for the emergence of the Islamic city, adaptation, overlap

*Corresponding Author: Mohammad Taghi Masoumi

E-mail: Taqi.masoumi@iauardabil.ac.ir

and communication, three intellectual, practical and objective spaces are necessary. Such features can be seen in many cities of Islamic countries. Ardabil is one of the cities that after the arrival of Islam in Iran in the TEYMOR period as a DARULARSHAD and in the SAFAVIEH period as a DARUL AMAN manifested the elements of many original Islamic cities. In the early eighth century Sheikh Safi al-Din; Made Ardabil its center. And the city in this period had the peak of civilization (Pir Babaei et al., 2017: 76) but gradually with the influence of foreign culture, the construction of this city became a kind of disorder; Therefore, examining the degree of compliance of this city with the three elements (intellectual, behavioral, objective) of the original Islamic city and determining the position of Ardabil among these elements, requires appropriate and transparent research.

2- Study Area

The city of Ardabil as the place of research is the center of Ardabil province and is located in a plain of the same name. In terms of absolute position, it is located in the geographical coordinates of 48 degrees and 15 minutes to 48 degrees and 19 minutes east longitude and 38 degrees and 11 minutes to 38 degrees and 17 minutes north latitude (Ghaffari Gilande, Atta et al., 2017: 150). According to the statistics of Ardabil Municipality and the latest urban divisions in 1396, this city has five urban areas and 51 neighborhoods and its total population is 529374 people and its area is 62890962 square meters (Ardabil Municipality, 1396).

3- Material and Methods

This research is methodologically based on a combined descriptive-analytical method and its data have been collected in both documentary and field (citizens questionnaire). The statistical population of this study is the citizens of Ardabil who have been considered to complete the questionnaire of citizens aged 15 to 65 years. Using Cochran's sampling formula, 383 people were selected as the statistical sample of the study. And sampling by classification method; Among the five districts of Ardabil (proportional to the population of the neighborhoods) was done. Data analysis tools are SPSS software and GIS software as well as KOPRAS model. Thus, after collecting data from citizens; A questionnaire for determining the preference of criteria was scored by experts and university professors of 10 people using the snowball method (pairwise comparison). And then the obtained data was entered in Excel environment and using KOPRAS model and its process; Five areas of Ardabil in terms

of intellectual and ideological; Ethical, practical and behavioral aspects; Objectively ranked.

4- Result and Discussion

In order to reach the original Islamic city, it is necessary to know the characteristics of each of the criteria of the original Islamic city. This knowledge in any urban area is considered as a key principle in the preparation, development and implementation of programs. In this regard, the present study, while determining the criteria involved in the emergence and realization of the original Islamic city, has dealt with the degree of adaptation of Ardabil urban areas from these criteria. Findings of this study showed that out of 21 major criteria of the original Islamic city, all criteria are region one, region two and seven criteria, respectively; Area three 10 criteria; Region four met the criteria and region five seven met the criteria and in the rest of the criteria acted moderately or poorly. It turns out that all urban areas of Ardabil are somewhat close in terms of quantitative criteria and the average difference of 16% of areas 2, 3, 4, 5 with area one was only in quality criteria because none of the urban areas of Ardabil as much as area one They do not have elements of objective historical and urban monuments. Finally, this study has concluded that the criteria of the original Islamic city has an important role in the construction of the Islamic city of Ardabil and the fulfillment of these criteria can be a determining factor for the excellence of this city. The criteria of the three aspects have been examined separately, while the criteria of the original Islamic city should be determined in the framework of the intellectual, practical, objective, aspects and analyzed in combination with each other.

5- Conclusion

To reach the original Islamic city, one must know the characteristics of each of the criteria of the original Islamic city. This knowledge is considered as a key principle in the preparation, development and implementation of programs in any urban area. In this regard, the present study, while determining the criteria involved in the emergence and realization of the original Islamic city, has dealt with the degree of compliance of Ardabil urban areas with these criteria. The findings of this study showed that out of 21 major criteria of the original Islamic city, region one has met all the criteria. Region two has met seven criteria. Area three 10 criteria; Area four, number 5 criteria; And region five has met 7 criteria. They performed moderately or poorly in the other criteria. The analysis of the findings showed that the qualitative criteria and objective effects are more reflected in the analysis of the Coopers model

and it seems that all urban areas of Ardabil are somewhat close in terms of quantitative criteria and the average difference of 16% in regions 2 and 3. , 4, 5 with area one has been only in qualitative criteria. Because none of the urban areas of Ardabil has as many objective elements of historical and valuable urban monuments as Region One. Finally, this study has concluded that the criteria of the original Islamic city has an important role in the construction of the Islamic city of Ardabil and the fulfillment of these criteria can be a determining factor for the excellence of this city. Therefore, the difference between this study and other studies is that the criteria of the three dimensions have been examined separately, while the criteria of the original Islamic city should be in the framework of intellectual, practical, objective aspects

Keywords: Original Islamic City, COPRAS Model, Ranking, Urban Areas, Ardabil.

6- References (Persian)

Abdul Sattar, Osman Mohammad (1997). Islamic Medina, translated by Ali Cheraghi, Tehran: Amirkabir, pp. 352-1.

Ahmadi-disfani, Yadollah ; Aliabadi, Mohammad (2011). An Exploration of the Shape of a Traditional City from the Perspective of Islamic Thought, BAGH-E NAZAR, Volume Eight, NO 19, pp. 30-17.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=152303>

Akbari, Parviz; Davoodi, Alborz (2015). The role of pedestrians in improving the behavioral identity of citizens in the Islamic city's case of Ferdowsi St, Sanandaj, Iranian Islamic city studies, Volume Five, NO 20, pp. 59-49.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=257148>

Aliabdi, Mohammad (2006). Visual Arts: City of God (Picture of the Semantic Structure of the Islamic Utopia), ADINEH, No. 1, pp. 151-141.

<https://www.magiran.com/magazine/4982>

Aliabadi, Mohammad (2012). The place of reason in the concept of urban sustainability, another look at the theoretical foundations of Islamic architecture and urban planning, Iranian Architectural Studies, No. 1, pp. 37-25.

<https://civilica.com/doc/443715/>

Aminpour, Ahmad; Madani, Ramin; Hayati, Hamed (2017) A Study of the Manifestation of Islamic Doctrines in the Housing Case of a Traditional House in the Hot and Dry Climate of Iran, Urban Management studies, Volume 16, NO, pp. 458-435.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=318105>

Aminzadeh, Behnaz; Naghizadeh, Mohammad (1997). Utopia of Islam, City of Justice, SOFFEH, No. 35, pp. 31-20.

https://soffeh.sbu.ac.ir/article_99864_8997d89cfd1a0d0c6e1051fbf4344598.pdf

Ansarian, Hossein (2007). Moral beauties, third edition, Qom: Darolefaran, pp. 440-1.

<https://noorlib.ir/book/view/12794?viewType=pdf>

Ayazi, Seyyed Ali Naqi (2008). Islamic explanation about the city and urbanization with emphasis on religious texts, the first conference on the Islamic utopia, University of Isfahan, pp. 106.

<https://www.tpbin.com/conference/00037/00341>

Bagheri, Ashraf Sadat (2007). Theories about the cities of the realm of Islamic culture, first edition, Tehran: AMIRKABIR, pp. 188-1.

<https://www.tpbin.com/article/49338>

Balkhari, Hassan (2011). Islamic Art and Literature: The Islamic Body of the City, City and Islamic Urbanism, SORE ANDISHEH, Nos. 50 and 51, pp. 5-1.

<http://ensani.ir/file/download/article/20140318124124-9907-38.pdf>

Costello, Vincent Francis (1992). Urbanization in the Middle East, translated by Parviz Piran, Tehran: nashr-e Ney , pp. 221-1

Danesh, Jaber (2010). Principles of formation and principles of physical organization of Islamic city, Islamic Social studies, Volume 1, No 1, pp. 31-15.

<http://iic.icas.ir/image/Journal/Article/No1/2.pdf>

falsafi, Mohammad Taqi (1989). Al-Hadith, Educational Narrations, translated by Morteza Farid, Tehran: Nashre Farhang Eslami, pp. 316-1.

Farjam, Rasoul; Soleimani Moghadam, Hadi; Chavoshi, Ismail (2011). The social concept of the city from the perspective of Islamic texts and teachings, Quarterly scientific, No. 2, pp. 40.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=186864>

Ghaffari Gilandeh, Atta; Hashemi Masoomabad, Reza; Mostafa Pour, Mansour (2017). Assessing the spatial distribution of neighborhood parks and presenting the optimal location model of BABI using VICOR method (Ardabil case study), Environmental Science and Technology, Volume 21, No 5, pp. 261-245.

https://journals.srbiau.ac.ir/article_14056.html

Ghorbani, Rahim (2015). Indices of Islamic Architecture and Urban Planning, First Edition, Tehran: Shabake Andisheh , pp. 218-1.

- Goodarzi Soroush, Mohammad Mehdi; Chahardoli, Hadi (2014). The Muslim Man as an Urban Symbol, Akhlagh, No. 15, pp. 132-109.
http://akhlagh.morsalat.ir/article_21423.html
- Hatami Nejad, Hossein; Zeinali, Mohammad Ali (2014). Islamic city is a suitable model for establishing social justice and achieving sustainable development, Proceedings of the Second National Conference of Islamic City, Isfahan, pp. 451-1.
<https://civilica.com/doc/242632/>
- Jahanbakhsh, Hamid (2014). Recognition of the principles, components and innate indicators of Islamic city organization with a physical social approach, Researches in Islamic Architecture, Volume One, No 4, pp. 99-79.
<http://jria.iust.ac.ir/article-1-62-fa.html>
- Jahanbakhsh, Heydar; Lotfipour Siahkalroodi, Morteza; Zakipour, Najmeh (2017). A Study of the Transformation of the Nature of the Realm of Activism, General from the Islamic Iranian City to the Contemporary Iranian City, Studies on Iranian-Islamic City, Volume 8, No 30, pp. 41-31.
<https://www.magiran.com/paper/1819127>
- Javaheri, Mohammad Reza (2016). Characteristics of a Healthy Society from the Perspective of the Qur'an, Health Promotion Strategies, Tanin.e salamat, Volume Four, No 3, pp. 60-51.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=278320>
- Kalantari, Abdul Hussein (2015). Ideal Type of Islamic City, with Emphasis on Max Weber; Methodology of Social Sciences and Humanities, No. 89, pp. 26-7.
http://method.rihu.ac.ir/article_1288_b882dbea23a9da7c0bfcd2762e08519e.pdf
- Kamali Shroudani, Ali Akbar; Movahedi Moheb, Abdullah (2017). Investigating the Relationship between the Components of Beliefs, Ethics and Rulings in Alavi (as) Education, NahjolBalagheh Research, Volume 16, No 53, pp. 63-51.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=346107>
- Kharestani, Ismail (2014). The Role of Happiness in the Islamic Lifestyle, Islamic Social studies, No. 103, pp. 121-109.
<https://www.magiran.com/paper/1386155>
- khodai, Zahra; Taqvae, Ali Akbar (2011). Personality of Islamic city, with emphasis on the physical dimensions of Islamic city, Iranian Islamic city studies, Volume 2, No 5, pp. 113-103.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=187834>
- Xhosravi, Mohammad (2013). The Identifying Role of the Harmless Rule in Forming the Islamic Architectural Pattern, naqshejahan, Volume 3, No 1, pp. 19-30.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=244968>
- Kikha, Najmeh (2004). Concept and mechanisms of achieving social justice, Political Science, Baqir al-Uloom University, No. 2, pp. 168-142.
<https://www.magiran.com/paper/203955>
- Litkuhi, Sanaz (2014). Comparison of quality of life criteria in contemporary theories and concepts extracted about the Islamic city based on the four causes of architecture, Islamic Architecture Research, Volume Two, No 1, pp. 66-42.
<http://jria.iust.ac.ir/article-1-144-fa.html>
- Majlisi, Mohammad Baqer (1976). Baharolanvar, Volume 71, Tehran: maktabe Islamic, pp. 217-1.
- Makaremshirazi, Naser (2004). The Most High Servants, Second Edition, Qom: NASLE.JAVAN, pp. 271-1
- Mansoori Larijani, Ismail (2011). Aghiq Velayat, first edition, Tehran: Moshar, pp. 148-1
- Mansoori, Ali (2010). Hijab and Concealment in Iranian-Islamic Urban Planning Field Research Sample: The Old Texture of Shiraz, Housing and Rural Environment, Volume 29, No 130, Pages 43.
<http://jhre.ir/article-1-38-fa.html>
- Meshkini Ardabil, Ali (2013). Speeches and Writings in Publications and Book Introduction, Volume One, Qom: darolhadith, pp. 601-1
- Molaei, Asghar (2018). Explaining the Principles of Social Order in an Islamic City Based on Islamic Law, Islam and Social Sciences, No. 20, pp. 76-49.
<https://www.magiran.com/volume/140921>
- Morovvati, Sohrab; Darabi, Fereshteh (2014). Presenting an Islamic city evaluation model with an approach on the prominent indicators of the Islamic city in the Holy Quran, Urban Management studies, Volume 13, No 34, pp. 169-153.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=247636>
- Movahhed, Ali; Shamaei, Ali; Zanganeh, Abolfazl (2012). Recognition of Physical Identity in Islamic Cities (Case: Rey City), Regional Planning, No. 5, pp. 51-37.
http://jzpm.miau.ac.ir/article_114.html
- Naghi Zadeh, Mohammad (2008). Reflections on the management of cities based on the Islamism of councils, Urban Management studies, No. 19, pp. 20-28.

<https://www.magiran.com/paper/752016>

Naghi Zadeh, Mohammad (2009). The general plan of the comprehensive plan for the revival of the Islamic city, KETABE MAHE HONAR, No. 136, pp. 13-4.

<https://www.magiran.com/paper/699956>

Naghi Zadeh, Mohammad (2013). The position of the mosque in the design of the Islamic city, KETABE MAHE HONAR, No. 179, pp. 40-20.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/978168/%D8%AC%D8%A7%DB%8C%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AD%DB%8C-%D8%B4%D9%87%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>

Naghi Zadeh, Mohammad (2015). Explaining the position of humanities in drawing the urban space in accordance with the Islamic-Iranian model of progress, Proceedings of the International Congress of Islamic Humanities, No. 3, pp. 540-507.

<http://icih.ir/%D8%AA%D8%A8%DB%8C%DB%8C%D9%86-%D8%AC%D8%A7%DB%8C%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%85-%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86%DB%8C%D9%90-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D8%B1/>

Naghi Zadeh, Mohammad (2015). Pattern, principles, pillars, attributes and principles of the Islamic city, FIROOZEH Islam, No. 1, pp. 81-63.

<http://ciauj-tabriziau.ir/article-1-69-fa.html>

Noraddin, Mahmoud (2012). FARABI utopia, a desirable society from FARABI'S point of view and the position of education in it, the growth of social science education, Volume 15, No 4, pp. 21-16.

<https://www.noormags.ir/view/en/magazine/number/46873>

Pak, Mohammad Reza (2008). Islamic Urban Planning Paradigm, Endowment and Environmental Protection, Proceedings of the First Conference on Islamic Utopia, University of Isfahan, pp. 386-1.

<https://www.tpbin.com/article/49331>

Pir Babai, Mohammad Taghi; Farrokhi, Maryam. (2011). Reflections on the Concept of Urban Landscape in Iranian-Islamic Cities from the Past to the Present, Book of Selected Papers of the First National Conference on Islamic Architecture and Urban Planning, Tabriz.

<https://civilica.com/doc/128848>

Pir Babai, Mohammad Taghi; Nejad Ebrahimi, Ahad; Abizadeh, Saman (2017). Cultural components affecting the formation of Ardabil city in the SAFAVID period, urban planning knowledge, volume one, no 1, pp. 84-71.

https://upk.guilan.ac.ir/article_2801.html

Pourjafar, Mohammad Reza; Pourjafar, Ali (2015). Types of Islamic cities and references to the way of indexing in the direction of an ideal Islamic city, Researches in Islamic Architecture, Volume 2, NO 3, pp. 17-3.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=255793>

Qalandarian, golkhatmi, iman; Haghghatbin, Mehdi (2016). Application of jurisprudence in the realization of a safe urban shi,a, studies, Volume Fourteen, No. 55, pp. 98-69.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=315313>

Qaraati, Mohsin (2014). Islamic Housing and City TV, Tehran: Markaze Farhangie Darshayi az Quran, pp. 144-1.

Rabbani, Ali (2008). Exploring the Elements of the Islamic City, Proceedings of the Islamic Utopia Conference, University of Isfahan, pp. 493-1.

<https://elmnet.ir/article/20808224-2221/%DA%A9%D9%86%DA%A9%D8%A7%D8%B4%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B9%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1-%D8%B4%D9%87%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>

Rahimi, Hussein (2005). In Search of a Sustainable Islamic City, PEKE NOOR, No. 2 , pp. 99-90.

<https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=127347>

Rahimi, Leila; Naghi Zadeh, Mohammad (2016). Manifestation of social justice in the structure of the Islamic city (neighborhood), Hoviatshahr, tenth year, NO 26, pp. 20-13.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276527>

Rahnama, Mohammad Rahim (2016). Manifestation of Islamic Identity in Designing New Neighborhoods Based on Islamic Components, MANZAR, Volume 13, NO 41, pp. 56-47.

http://www.bagh-sj.com/article_32949.html

Razmjoo, Hussein (2000). The Impact of Islamic Culture on the Prosperity of Western Civilization, Kayhan Farhangi, No. 136, pp. 45-43.

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/27432/%DA%A9%DB%8C%D9%87%D8%A7%D9%86-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF%DB%8C-%D9%85%D9%87%D8%B1-1376-%D8%B4%D9%85%D8%A7%D8%B1%D9%87-136>

Rezaei, Davani (2012). Quranic Hereafter, Consolidation of Balanced Economy, Islamic Economics, Twelfth Year, No. 47, pp. 48-29.

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/36604/%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%D8%AF%D9%88%D8%A7%D8%B2%D8%AF%D9%87%D9%85-%D9%BE%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D8%B2-1391-%D8%B4%D9%85%D8%A7%D8%B1%D9%87-47>

Rostami Nasab, Abbas Ali; Alavi, Seyed Hamid Reza; Karimian, Monireh (2017). Evaluation of the effectiveness of happiness education with Islamic approach on psychological well-being and religious orientation of middle school students in the second period of Kerman, Applied issues in Islamic education, Volume 2, no 1, pp. 63-53.

<https://www.magiran.com/paper/1862155>

Saadatzadeh, Abdul Samad (2015). Jurisprudential study of non-Muslim assistance in military conflicts from the perspective of Sunnis, first edition, Tehran: Ehsan, pp. 204-1.

<https://www.magiran.com/paper/497777>

Safaipour, Massoud; Sajjadian, Mahyar (2015). A Study on the Developments and Concepts of the Concept of Islamic City, Geography and Urban Planning Zagros Vision, No. 24, pp. 205-159.

http://zagros.iaub.ac.ir/article_524103.html

Saghaei, Mohsen (2007). The ideology of Islam and its impact on the construction of cities, housing and rural environment, No. 120, pp. 22-1.

<https://www.magiran.com/paper/497777>

Sanai, Abbas Ali; Ahmadvand, Zeinab (2008). Some Principles of Urban Planning and Citizenship Relations in Islamic Texts, Proceedings of the First Conference on Islamic Utopia, University of Isfahan, pp. 491-1.

<https://www.tpbin.com/article/49323>

Saremi, Hamidreza; Mehdiانpour, Javad (2016). A Study of Sheikh Shahab aladin Suhrawardi's Urban Planning Thought, Social Theories of Muslim Thinkers, No. 2, pp. 276-253.

https://jstmt.ut.ac.ir/article_64959.html

Saremi, Hamidreza; Saremi, Massoud (2011). Analysis of the status of the city and beauty in Islamic art, Iranian Islamic city studies, Volume One, No 4, pp. 111-101.

http://iic.icas.ir/Journal/Article_Details?ID=34

Seyfian, Mohammad Kazem (1995). Format and Content in Islamic Architecture, HONAR-HA-YE-ZIBA, Volume 12, No 1, pp. 60-58.

<https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=186861>

Shabani, Amir Hossein; Izadi, Mohammad Saeed (2017). Localization of Integrated Urban Reconstruction of Historical Textures of Islamic City, Researches in Islamic Architecture, Volume 5, No 2, pp. 168-150.

http://jria.iust.ac.ir/browse.php?a_id=763&sid=1&slc_lang=fa

Tamimi Amadi, Abdul Wahed ebne Muhammad (1987). Tasnife Ghoarolhekam wa Dorrol-Kalam, Volume 1, translated by Mustafa Derayati, first edition, Qom: ZARIH AFTAB, pp. 628-1.

Walizadeh Afghani, Mohammad Baqer (2015). Ethical Principles and Thoughts in the Spatial Structure of Traditional Houses in Islamic Iran Case Study of Privacy and Privacy Studies, PAZHUHESH-E HONAR, Isfahan University of Arts, Fourth Year, No. 7, pp. 60-47.

<https://www.noormags.ir/view/en/magazine/number/57935>

Yari, Mohammad Hassan (2013). RAHNAN The land of a thousand years, first edition, Qom: PAZHUHESH-E OLOME QURANI Interpretation and Sciences, pp. 240-1.

<https://noorlib.ir/book/view/36334?viewType=pdf>

Zargham, Brojeni; Hamid, sedagat, Maryam (2018). Tourism in the Iranian Islamic Model of Progress, Tehran: MAHKAMEH, pp. 384-1.

Zarrabi, Asghar (2010). An Analysis of the Elements of Urban Land Use in Islamic Cities, KETABE MAHE HONAR, No. 143, pp. 27-16.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/608873/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84%DB%8C-%D8%A8%D8%B1-%D8%B9%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%B1%DB%8C-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B4%D9%87%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>

7- References (English)

Mulliner, Emma and Smallbone, Kieran and Maliene, Vida (2013) An assessment of sustainable housing affordability using a multiple criteria decision making method Omega the International Journal of Management Science, 41(2), 270-279.

<http://eprints.maths.manchester.ac.uk/1906/1/mulliner13.df>

رتبه‌بندی میزان انطباق و نزدیکی مناطق شهری شهر اردبیل با عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی

اسمعیل دلیر (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران)

محمد تقی معصومی* (استادیار، گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران)

رسول صمدزاده (دانشیار، گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران)

مقاله پژوهشی

چکیده

هر نوع جهان‌بینی و ایدئولوژی می‌تواند نوع خاصی از شهرسازی و البته شکل ظاهری شهر را مطابق با آموزه‌های آن ایجاد کند شهرسازی اسلامی از ایدئولوژی اسلامی و ساکنان آن جدا نیست و تبلور تفکر و سبک زندگی آنها است در اسلام ظهور هر پدیده‌ای توسط مردم در سه جنبه اصلی رخ می‌دهد: جنبه‌های فکری و عقیدتی، جنبه‌های عملی و اخلاقی، جنبه‌های عینی که همه با هم منجر به ظهور شهرهای اصیل اسلامی می‌شوند امروزه به دلیل تاثیر فرهنگ بیگانه جنبه‌های ذکر شده ضعیف و حتی آشفته است در این مقاله قصد داریم جایگاه هرمنطقه شهری اردبیل را از جنبه‌های ذکر شده مشخص کنیم. و به این سوال پاسخ دهیم: مناطق شهری اردبیل تا چه اندازه با عناصر دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی نزدیکی دارد؟ این تحقیق از نظر روش توصیفی - تحلیلی و از نظر هدف کاربردی است و داده‌های آن هم به صورت اسناد و هم به صورت میدانی (پرسشنامه شهروندان) جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش شهروندان اردبیل است با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران، ۳۸۳ نفر به عنوان نمونه آماری پژوهش به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای از پنج منطقه اردبیل (متناسب با جمعیت مناطق) انتخاب شدند و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل کوپراس استفاده شد و مشخص شد که هر یک از مناطق شهری اردبیل از لحاظ نزدیکی و سازگاری با عناصر دخیل در پیدایش شهر اصیل اسلامی دارای نسبت‌های مختلف است بطور کلی جایگاه شهر اردبیل از نظر انطباق و نزدیکی با ویژگی‌های عناصر شهر اصیل اسلامی بر اساس مدل کوپراس و با میانگین (NJ ۸۸.۴۴) جایگاه مناسب‌تری است.

تاریخ دریافت: ۷ مرداد ۱۴۰۰

تاریخ بازنگری: ۲۰ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱ آبان ۱۴۰۰

صفحات: ۲۵۲-۲۲۱

کلید واژه‌ها:

شهر اصیل اسلامی، مدل کوپراس،

رتبه‌بندی، مناطق شهری، اردبیل

* نویسنده مسئول: دکتر محمد تقی معصومی

پست الکترونیک: Taqi.masoumi@iauardabil.ac.ir

مقدمه

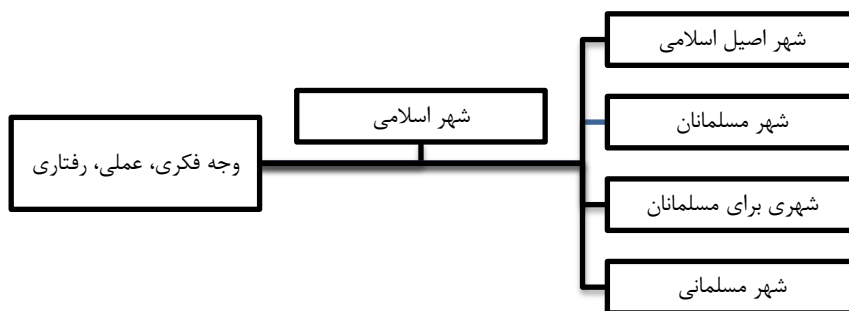
اسلام بیش از هر دین و آیینی به مفهوم شهر و شهروندی عنایت داشته (باقری، ۱۳۸۶: ۲۶) و هویت شهری در آن مستلزم عقاید ساکنان آن است که به تعبیر قرآن صالح بودن می‌باشد (فرجام و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۷). از اینرو معیار تمدن و شهرنشینی در قرآن، داشتن فرهنگ دینی، خدانشناسی و ارتباط با خدا است (مروتی؛ دارابی، ۱۳۹۳: ۱۵۹). و به همین دلیل قرآن مکان‌هایی را متمدن و شهری دانسته که در مسیر اهداف الهی بوده و از نظر قرآن افرادی صالح ساکن آن باشند (صارمی، ۱۳۹۰: ۱۰۲). شهرهای کهن بر اساس جهان بینی اسلامی، معماری و شهرسازی اسلامی، ارزش‌های معنوی و کالبدی را در یک کل همگرا ترکیب کرده است (جهان‌بخش و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲). اما امروزه شهرها از پیشینه خود جدا شده و رنگ و بوی غربی به خود گرفته و بطورلجام گسیخته پیش می‌رود به گونه‌ای که در آینده بطور کلی معماری اصیل اسلامی را باید در کتابها و نمایشگاه‌ها جستجو کرد (منصوری، ۱۳۸۹: ۴۳) بر اثر جهانی شدن، شهرهای ایرانی اسلامی و عربی اسلامی طی دهه‌های اخیر دچار دگردیسی شده (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۶) و این امر شهرهای اسلامی را دچار نوعی ابهام در تجلی کالبدی نموده است از آن جمله می‌توان به عناصر دخیل در ساخت شهرهای اسلامی اشاره نمود که در نتیجه اشاعه فرهنگ بیگانه از رهنمودهای اصلی تعالیم وحیانی در ساخت شهری اسلامی فاصله گرفته‌اند چنین ویژگی‌هایی در بسیاری از شهرهای کشورهای اسلامی قابل رویت است شهر اردبیل یکی از شهرهایی است که پس از ورود اسلام به ایران در دوره تیموریان به عنوان دارالارشاد و در دوره صفویان به عنوان دارالامان تجلی بسیاری از عناصر شهر اصیل اسلامی را در خود نمایان ساخته است در

اوایل قرن هشتم شیخ صفی‌الدین، اردبیل را مرکز خود قرار داد و شهر در این دوره اوج شکوفایی مدنیت را داشت (پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۶) اما به تدریج با نفوذ فرهنگ بیگانه ساخت این شهر دچار نوعی نابسامانی شد، از اینرو مطالعه میزان انطباق این شهر با عناصر سه‌گانه (فکری، رفتاری، عینی) شهر اصیل اسلامی و تعیین جایگاه شهرداری در بین این عناصر، انجام تحقیق مناسب و شفاف را می‌طلبد.

مبانی نظری تحقیق

اسلامی بودن شهر یا برخورداری از درجه‌ای اسلامی وابسته به آن است که مسلمانان معیارهای اسلام را چگونه برداشت نموده‌اند کاربست آنها را در برنامه-ریزی، طراحی و ساخت شهر به چه صورت منظور شده است (صفایی‌پور؛ سجادیان، ۱۳۹۴: ۱۷۰). پورجعفر در پژوهشی با عنوان انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص سازی در راستای شهری آرمانی و اسلامی پژوهش‌های معماری اسلامی به این موضوع اشاره کرده‌اند که بیشتر مقالات به صورت موردی به نکاتی در مورد شهرهای موجودی که مسلمانان در آنها زندگی می‌کنند و یا به برخی از اصول کلی شهرهای اسلامی؛ اشاره نموده‌اند و کمتر مطالعاتی پیرامون تعریفی شفاف از شه اسلامی، شاخص سازی، نحوه اسلامی کردن و تبلور فیزیکی آموزه‌های دینی (به خصوص آنچه در قرآن کریم، نهج البلاغه و احادیث معتبر آمده است) پرداخته‌اند (پورجعفر، ۱۳۹۴: ۳) طبق نمودار شماره یک شهر اسلامی به انحای مختلف به ویژه از طریق همپوشانی معیارهای وجه فکری، عملی و رفتاری، عینی، ساکنان را به سمت ارزش‌های اسلامی و هدفی که اساس خلقت انسان بر آن استوار است هدایت می‌کند (کلانتری، ۱۳۹۵: ۱۷).

شکل ۱: مدل مفهومی شهر اسلامی

(منبع: نویسندگان، ۱۴۰۰)

صفات و اصول شهر اسلامی بر این عقیده است که قرآن کریم حاوی هر موضوع مورد نیاز بشر است و مرجعی است که الگو و مبانی و ارکان و صفات و اصول شهر اسلامی از آن قابل استنتاج است و شهر اصیل اسلامی در ساخت خود از قواعد یاد شده تبعیت نموده است (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳۲) تاکید پژوهش حاضر نیز بر شهر اصیل اسلامی است که از همپوشانی سه وجه (فکری، اخلاقی و رفتاری، عینی) شکل می‌گیرد.

وجه فکری و عقیدتی

ساکنان شهر اسلامی به منزله انعکاسی از ارزش‌ها و باورها بوده و با وجود گوناگونی‌های نژادی، اقلیمی، مذهبی و دینی غرق در ایمانی واحد هستند (پیربابایی؛ فرخی، ۱۳۹۰: ۳). و از این جهت اسلام بیش از هر دین و آیینی به اهل شهر توجه دارد (باقری، ۱۳۸۶: ۲۶) چرا که انسان بالاترین مقام را در سلسله مراتب هستی دارد (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۱۱۱) سقائی در پژوهشی با عنوان ایدئولوژی اسلام و تاثیر آن بر ساخت شهرها، مسکن و محیط روستا به این نتیجه رسیده است که ارزش‌ها و باورهای یک فرهنگ در پیروان آن فرهنگ و در تمام نمودهای زندگی آن تجلی و تجسم می‌یابد بنابراین شهر اسلامی با وجود گوناگونی‌های نژادی، اقلیمی و ... غرق در ایمان واحد است و در حالی که معیارها و قوانین زندگی بر آن حاکم است شکل مشخصی از معماری را نیز ارائه می‌دهد و ساختمان‌ها،

این معیارها بر اساس قرآن کریم، روایات، احادیث و نظر فقها و نظریه‌پردازان اسلامی تهیه و تبیین گردیده که در تلفیق با همدیگر گونه‌هایی از شهر اسلامی را ارائه می‌دهند (اکبری؛ داوودی، ۱۳۹۴: ۵۳). از آنجمله: الف) شهر مسلمانی: شهری است که در آن رفتار اسلامی جریان دارد و کالبد شهر نیز بر اساس اصول و ارزش‌های اسلامی ساخته شده است. ب) شهری برای مسلمانان: شهری است که در آن مسلمانان در کالبدی اسلامی زیست می‌کنند که با عنایت به دستورات اسلامی بنا شده‌اند و می‌توان آن را شهری برای مسلمانان (تجلی اصول و ارزش‌ها در کالبد شهر) نامید. ج) شهر مسلمانان: انسان‌هایی معتقد به اصول اساسی اسلام در آن زندگی و بر اساس دستورات اسلام عمل می‌کنند که آن را شهر مسلمانان (تجلی باورها و اصول در رفتارها و روابط) می‌نامند. د) شهر اصیل اسلامی: اگر این سه وجه یا سه قلمرو را به صورت دوایر متقاطع نشان دهیم بهترین حالت وقتی است که سه دایره بر هم منطبق باشند در این صورت شهر اصیل اسلامی دارای مفهوم خواهد بود و در چنین شهری مسلمانان موحد بر اساس دستورات و اخلاق اسلامی عمل و رفتار نموده و کالبد مناسبی را نیز به وجود می‌آورد که تجلی‌گاه ارزش‌های اسلامی باشد و آنان را در مسلمان زیستن یاری نماید (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۲۵). نقی‌زاده در پژوهشی با عنوان الگو، مبانی، ارکان،

مساجد، بازار و خانه‌ها در کلافی از معابر، طاق‌ها و بالکن‌ها قرار گرفته‌اند که از شهر یک مجموعه سازمان یافته و شکل گرفته‌ای می‌سازند (سقائی، ۱۳۸۶: ۱۲) در سوره ابراهیم آیه ۳۵ به ایمان اهل شهر تاکید شده است (قربانی، ۱۳۹۴: ۲۲). از سوی دیگر در سوره نحل آیه ۹۷ و سوره بقره آیه ۶۹ ارزش هر مکان منوط به صالح بودن ساکنین آن می‌باشد بنابراین شهر اسلامی دارای هویت است، هویتی که صالحان ساکن در شهر به آن اعطا می‌کنند (فرجام و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۴). ضرابی نیز در پژوهشی با عنوان تحلیلی بر عناصر کاربری‌های شهری در شهرهای اسلامی به این باور رسیده است که امروزه بسیاری از سنت‌های اسلامی در شهرسازی مورد غفلت واقع شده است و شهرها رنگ و بوی غربی به خود گرفته‌اند ایشان در این مقاله ضمن بررسی تاریخی شهر اسلامی و ساخت فیزیکی آن عناصر اصلی زندگی شهری در دوره ی اسلامی و ابعاد فیزیکی و اجتماعی آنها را مورد بررسی قرار داده‌اند (ضرابی، ۱۳۸۹: ۱۶) لذا ایمان اهل یک شهر را می‌توان مهمترین عامل و عنصر شکل دهنده شهر اصیل اسلامی نامید (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۵). از اینرو اولین عامل ساخت شهر اصیل اسلامی ایمان اهل شهر یا اصول ایمانی آنهاست (برقی؛ تقدیسی، ۱۳۸۷: ۱۲۶) و مختصات شهر اصیل اسلامی برابر عقیده و تفکر فکری مسلمانان منطبق با شریعت دین مبین اسلام و قرآن مجید است.

-وجه اخلاقی و عملی و رفتاری

اخلاق اسلامی منشاء روح و روان و جان آدمی است (مشکینی‌اردبیلی، ۱۳۹۲: ۳۴۶). پیامبر اسلام هدف بعثت خود را کامل کردن ارزش‌های اخلاقی اعلام کردند (انصاریان، ۱۳۸۶: ۹۷). احادیثی از آن حضرت وجود دارد که از مومنان می‌خواهد با عمل به ارزش‌ها و رفتارهای اسلامی و پرهیز از رفتارهای غیر اسلامی هویت خویش را از غیر مسلمان آشکارا متمایز سازند

(قلندریان گل‌ختمی؛ حقیقت‌بین، ۱۳۹۵: ۷۱). بدون شک اعتقادات مناسب زمینه‌ساز پیدایش اخلاق فاضله و اخلاق فاضله نیز با احکام و تکالیف شرعی مرتبط است (کمالی‌شروذانی؛ موحدی‌محب، ۱۳۹۶: ۵۲). اگر اعتقادات حق، صحیح و مطابق با واقع باشد، اخلاق و رفتار نیز که ثمره آن است پاک و طیب می‌گردد و انسان را در سیر صعودی به سوی کمال یاری می‌دهد (ولیزاده‌اوغانی، ۱۳۹۳: ۵۰). پس برای رستگاری انسان، ایمان و باور به تنهایی کافی نیست، بلکه رفتارهای شایسته‌ای بر اساس ایمان و اعتقاد نیز لازم است و به همین دلیل در قرآن کریم هرچا از ایمان سخن به میان می‌آید، بی‌درنگ پس از آن، از اعمال صالح یاد شده (گودرزی‌سروش؛ چهاردولی، ۱۳۹۳: ۱۱۹). و اصول عملی اسلام است که از آن به فضای عملی و رفتاری تعبیر می‌شود نقی‌زاده (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان طرح کلی برنامه جامع احیاء شهر اسلامی بر این باور هست که یکی از اصلی‌ترین سوالات پیش رو این است که چرا به رغم اینکه مسلمانان معتقد، مدیریت و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های شهری را عهده دار هستند، وضع حاضر (که از گذشته به ارث رسیده) ادامه دارد و بهتر نمی‌شود؟ ساده‌ترین پاسخ این است، چون مبانی نظری وجود ندارد که بر اساس آن عمل شود و چون معیارهایی در دسترس نیست. وی سعی می‌کند تا طرح برنامه‌ای را مطرح نماید که می‌توان آن را برنامه جامع و احیای شهر اسلامی نامید البته او بیش از آنکه به چپستی شهر اسلامی بپردازد به طور ضمنی با مفروض قرار دادن وضوح مفهوم شهر اسلامی به چگونگی برپاکردن و احیای آن همت گماشته است (نقی‌زاده، ۱۳۸۸: ۶۷).

-وجه عینی و تجلی کالبدی

بازتاب هر دینی را می‌توان در ساخت‌های فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فضاهای جغرافیایی تحت قلمرو آن دین مشاهده کرد (شبنانی؛ ایزدی،

مخلص را داشته باشد دارای کالبد و تجلی عینی قوی - تری خواهد بود (سیفیان، ۱۳۷۴: ۶۰). بدین ترتیب فضای عینی توسط انسان مومن (فضای فکری) و با رفتار اسلامی (عمل و اخلاق اسلامی) که تبیین کننده ارتباط انسان با جهان خارج (اعم از جامعه و محیط مصنوع و طبیعت) است، منجر به ایجاد فضا و محیطی می‌شود که در عین حالی که از اصول اسلامی نشات گرفته‌اند به این اصول اشاره دارند و انسان را در مسلمان زیستن کمک می‌کنند (پیربابایی؛ فرخی، ۱۳۹۰: ۳). از این رو انسان مسلمان برای ورود به زندگی زیبایی آخرت باید مصادیق آن را در این جهان تجلی نماید چرا که از نظر اسلام دنیا برای انسان و انسان برای آخرت آفریده شده است پس هدف دنیا آخرت است و زندگی در دنیا مقدمه زندگی در آخرت و پل عبور به آن است (رضایی، ۱۳۹۱: ۳۳). از اینرو است که دین اسلام قبل از آباد سازی جهان آخرت این دنیا را آباد می‌کند و دنیا قدم گاه و حاشیه بهشت است (مروتی؛ دارابی، ۱۳۹۳: ۱۵۴).

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر اردبیل به عنوان مکان مورد پژوهش، مرکز استان اردبیل بوده و در دشتی به همین نام واقع شده است از لحاظ موقعیت مطلق در مختصات جغرافیایی ۴۸ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی و ۳۸ درجه و ۱۱ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی واقع شده است (غفاری گیلانده، عطا و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۰). طبق آمار شهرداری اردبیل و آخرین تقسیمات شهری در سال ۱۳۹۶ این شهر دارای پنج منطقه شهری و ۵۱ محله است و مجموع جمعیت آن ۵۲۹۳۷۴ نفر و مساحت آن ۶۲۸۹۰۹۶۲ متر مربع می‌باشد (شهرداری اردبیل، ۱۳۹۶).

۱۳۹۶: ۱۵۷) کالبد شهر سنتی اسلامی نیز، تجسم فرهنگ و نمایش تاثیر مستقیم و بلامنازع احکام و اصول شریعت اسلامی است (قلندریان گل خطمی؛ حقیقت بین، ۱۳۹۵: ۷۲). و از اینرو شهر در اسلام غرق در ایمانی واحد است و چون معیارها و قوانین - زندگی بر آن حاکم هستند شکل مشخصی از معماری را ارائه می‌دهد (برقی؛ تقدیسی، ۱۳۸۷: ۱۲۸) بنابر این عناصر تشکیل دهنده شهرهای اصیل اسلامی تحت تاثیر آموزه‌های دینی و آیات و روایات قرار دارد (مولائی، ۱۳۹۷: ۶۰). بدین ترتیب اگر نمادها و عناصر شهری بر اساس مبانی اسلامی و اعتقادی باشند، می‌توانند در خیابان‌ها و پارک‌ها و بوستان شهر و هر جای دیگر شهر ضمن ایجاد جاذبه، زمینه گرایش شهروندان به معنویت‌ها را نیز فراهم کنند (گودرزی سروش؛ چهاردولی، ۱۳۹۳: ۱۱۰). موحد (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی برنامه‌ریزی منطقه‌ای به این نتیجه رسیده است که امروزه با الگوی وارداتی، شهرهای کهن اسلامی دچار تحولات فراوانی در کالبد و بافت خود شده‌اند از اینرو ایشان به دنبال شناخت مشخصه‌های هویت کالبدی شهر اسلامی (مسجد، بازار، محله) در شهر ری بوده و سعی دارد به الگوی متداول از عناصر شهر اسلامی دست یافته و کارکرد آنها را تبیین نماید (موحد، ۱۳۹۱: ۵۲). خدایی و تقوایی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان شخصیت شناسی شهر اسلامی، با تاکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی، شهر ایرانی اسلامی، ویژگی‌های شهر اسلامی را از بین متون معتبر استنتاج نموده و به این نتیجه رسیده است که فضای کالبدی بیشتر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و جغرافیایی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آن‌ها تایید می‌گردد (خدایی، ۱۳۹۰: ۱۰۳) لذا جامعه‌ای که بیشترین انسانهای مومن و

نقشه ۱: موقعیت مناطق شهری اردبیل
(منبع: شهرداری اردبیل ۱۳۹۶)

روش تحقیق

پرسشنامه شهروندان ۱۵ تا ۶۵ ساله مد نظر قرار گرفتند و با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران تعداد ۳۸۳ نفر به عنوان نمونه آماری تحقیق انتخاب و به روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده از بین مناطق پنج-گانه شهر اردبیل (متناسب با تعداد جمعیت مناطق)، نمونه‌گیری شد.

از نظر روش‌شناسی، این تحقیق بر ترکیبی از روش-توصیفی-تحلیلی استوار است و داده‌های آن به دو صورت اسنادی و میدانی (برداشت پرسشنامه شهروندان) جمع‌آوری شده است جامعه آماری این پژوهش شهروندان اردبیل هستند که برای تکمیل

جدول ۱: تعداد حجم نمونه آماری بر حسب جمعیت مناطق شهری اردبیل

منطقه	تعداد ناحیه	جمعیت	فراوانی نسبی	حجم نمونه آماری
۱	۱۱	۱۱۳۴۷۶	۰/۲۱۴	۸۲
۲	۱۱	۱۱۰۵۸۹	۰/۲۰۸	۸۰
۳	۱۰	۱۰۰۵۰۴	۰/۱۸۹	۷۳
۴	۱۰	۱۰۳۸۱۲	۰/۱۹۶	۷۵
۵	۹	۱۰۰۹۹۳	۰/۱۹۱	۷۳
جمع	۵۱	۵۲۹۳۷۴	۱	۳۸۳

(منبع: شهرداری اردبیل: ۱۳۹۶)

شده (مقایسه زوجی) سپس داده‌های بدست آمده در محیط Excel وارد شد و با استفاده از مدل کوپراس و فرایند آن، مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل به لحاظ وجه فکری و عقیدتی؛ وجه اخلاقی و عملی و رفتاری؛ وجه عینی رتبه‌بندی شدند.

ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها نرم افزار SPSS و نرم افزار GIS و نیز مدل کوپراس است بدین ترتیب که بعد از جمع‌آوری داده‌ها از شهروندان، پرسشنامه تعیین ارجحیت معیارها به وسیله کارشناسان و اساتید دانشگاهی (۱۰ نفر به روش گلوله برفی) امتیازدهی

جدول ۲: متغیرهای تحقیق در وجه فکری و عقیدتی شهر اصیل اسلامی

شاخص	اصل	معیارها
وجه فکری و عقیدتی	اصل امنیت	برخورداری معیارهای شهری از امنیت (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۴۷) امنیت اجتماعی، امنیت در برابر هجوم بیگانگان و بلایای طبیعی، امنیت در فعالیت شهروندان، امنیت در برابر وسواس شیطانی، امنیت روانی، امنیت ضعفا در برابر اغنیاء، امنیت پیاده در برابر سواره (تین، ۸۰) نعمت‌های الهی (نحل، ۱۱۲) رزق و درآمد؛ شادی در زندگی، آرامش و سکون در زندگی و عدم کشاکش (احمدی دیسفانی، ۱۳۹۰: ۲۲) استحکام جامعه، لذت بخش شدن زندگی (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۵) رفاه، آسایش (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۶) ایمنی حیوانات و گیاهان، امنیت سکونتگاهی (حاشیه نشینی) مکانیابی مناسب شهر و سلامت شهروندان (سنایی، ۱۳۸۷: ۱۸۵) امنیت راه و خیابان، امنیت کوچه، امنیت معابر (قرائتی، ۱۳۹۳: ۸۷) امنیت پل‌ها، روشنایی شهری، عرض معابر، برخورداری یکسان از فرصت‌های اجتماعی، احیاء نمونه‌ای از دارالسلام (خانه امن) (حجر، ۴۵) اقتصاد سالم، شکوفایی و تکامل شهروندان (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۵۹) تقدم امنیت روحی روانی و ذهنی انسان بر وجه دیگر امنیت، شکوفایی و فعلیت استعدادهای آدمی، تحقق خیر و سعادت حقیقی جامعه (خسروی، ۱۳۸۲: ۱۶)
اصل پرهیزکاری و نخبگی شهروندان	اصل پرهیزکاری و نخبگی شهروندان	اسکان نخبگان دینی و دانشمندان زمینه تقدیس بخشی شهر (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۸) عادل شهر بودن شهر اسلامی و عدالت بین شهروندان (هود، ۱۰۲) تاکید بر تحصیلات و رفتار شهروندان، پویایی شهر در نتیجه عادل بودن، صیانت شهر از نابودی از طریق رفتار اصلاح‌گران، نابودی شهر در نتیجه عملکرد شهروندان و رفتار فساد انگیز آنها (هود، ۱۷) تاکید اسلام بر مهاجرت از شهر ظالم (قصص، ۵۹) تاکید اسلام بر راه عقل و خرد و دانایی شهروندان، تاکید اسلام بر اسکان نخبگان دینی و دانشمندان در شهر (رحیمی، ۱۳۸۴: ۹۳) عدم هوا و هوس در شهر و تاکید اسلام بر اندیشه کمال یافته شهروندان، تضمین زمینه تداوم و اشاعه عقلانیت و دین‌ورزی شهروندان از سوی نخبگان، تاکید اسلام بر علم شهروندان (اصول اعتقادی، علم اخلاق، مسائل فقهی)، شهر مردم جاهل که از اندیشه خود استفاده نمی‌کنند شهر مردگان است (جهان-بخش، ۱۳۹۳: ۸۰) برکات در گرو ایمان و تقوای الهی است (عرفان، ۹۶)
اصل زمامداری	اصل زمامداری	تاکید اسلام بر اصل زمامداری توسط خردمندان (عمران، ۱۵۹) نتیجه فیلسوف بودن زمامدار تربیت شهروندان خردورز (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۹) تاکید اسلام بر رهبری حکیم فرزانه، تاکید اسلام بر دانش و آگاهی مدیران و شهروندان، تاکید اسلام بر مشارکت مومنان و خردمندان و نخبگان در امور شهری، تاکید اسلام بر تامین رفاه و آسایش شهروندان، تامین سلامت کالبد شهری از سوی زمامدار و تامین روان سالم شهر از سوی زمامدار (بلخاری، ۱۳۹۰: ۲۱۶) سعادت‌مندی شهروندان، انتخاب زمامدار از میان دانشمندان با تقوا، شرط زمامداری علم به احکام و عدالت، گفتگوی فراوان زمامداران با دانشمندان و حکما مایع آبادانی و اصلاح شهر و برقراری نظم و قانون
اصل تساوی در اعمال حقوق شهروندی	اصل تساوی در اعمال حقوق شهروندی	اصل هدفمندزیستن، اصل کرامت انسان، اصل رفاه، اصل سلطه ناپذیری مسلمانان، اصل عدم فساد، اصل عدم عسر و حرج، اصل اضطرار، اصل الزام آوری قراردادهای و پیمان‌ها (سنایی، ۱۳۸۷: ۱۸۱) برپا داشتن حدود برکسان دور و نزدیک، حکم کردن طبق کتاب خدا، تقسیم عادلانه ثروت (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۱۳) تساوی تمام آحاد مردم، مسئولیت مردم نسبت به همدیگر (کیخا، ۱۳۸۶: ۱۷۷) گشایش و آزادگی در عدالت است (فلسفی، ۱۳۶۸: ۲۰) حق حیات انسان، اصلاح پل‌ها و راه‌های ارتباطی، تسهیل آمد و شد، حق انتخاب مسکن و تهیه آن برای مردم، حق آزادی عقیده برای همه ادیان و مذاهب مهیا شود، حق برابری برای همه زبان‌ها و نژادها (قرائتی، ۱۳۹۳: ۱۲۳)
اصل رفاه و توسعه فضاهای عمومی	اصل رفاه و توسعه فضاهای عمومی	تخصیص مالکیت ثروت‌های اصلی و منابع طبیعی به عموم مردم، ملزم بودن مسئولان جامعه نسبت به توزیع ثروت‌ها به صورت عادلانه، مسئول بودن مسئولان در برابر محرومیت محرومان و اسراف مسرفان، جلوگیری از نابرابریها، تاکید بر کم کردن فاصله بین فقر و غنی توزیع عادلانه امکانات شهری، حکمروایی

رتبه‌بندی میزان انطباق و نزویکی مناطق شهری شهرازدکل با عناصر و خیل در نهم شهر اصل اسلامی

شهری، رعایت عدالت در توزیع عادلانه ثروت و خدمات و امکانات شهری (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۶۳) تامین معیشت چرا که آن کس که معیشت او نا استوار است دین و آخرتش نیز تباه است (سنایی، ۱۳۸۷: ۱۸۳) احداث و ساخت فضاهای عمومی (نظیر دارالشفاء، احداث نخلستان، حفر چاه برای سیراب کردن درختان و آشامیدنی، حمام و بازار (کاستللو، ۱۳۷۱: ۲۹)		
در شهراسلامی مردم شهر با هم گرم و صمیمی و متحد هستند، طبق گفته بمت شهر به منزله خانه، خیابان‌ها و کوچه‌ها به منزله راهرو و خانه به منزله اتاق است بنابر این احساس تعلق بر پایه سلسله مراتبی است و در نهایت نوعی وحدت فکری و عقیدتی در آنها وجود دارد که منجر به یکپارچگی آنها گردیده است (دانش، ۱۳۸۹: ۲۴)	اصل نظم و انسجام شهری	
اصل معنویت ارتباط دهنده ساکنان شهر با عالم ملکوت است؛ سیر از ظاهر پدیده‌ها به باطن آنها، خلق فضا در شهر اسلامی (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۹)	اصل اشاعه معنویت و دین ورزی	

(منبع: نویسندگان ۱۴۰۰)

جدول ۳: متغیرهای تحقیق در وجه عملی و رفتاری

شاخص	اصل	معیار
وجه اخلاقی و رفتاری	اصل عدالت و برابری شهروندان	عدل پایه اساسی دین اسلام است (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۶) توازن در مسائل شهرسازی و مسائل اقتصادی، مسائل اجتماعی، مسائل فرهنگی و سیاسی، توزیع امکانات شهری، دسترسی متعادل ساکنین به امکانات که نشانه تجلی عدل در شهراسلامی است (امین‌زاده؛ نقی‌زاده، ۱۳۷۶، ۲۲) رفتار مناسب با همسایه که ستون فقرات امت می‌باشد (لیتکوهی، ۱۳۹۳: ۵۵) عدل جلوه بارز عدالت اجتماعی، فقدان تبعیض در جامعه (نهج البلاغه، نامه ۴۶: ۷۰۷) برخورداری محلات فقیر و غنی به صورت یکنواخت از امکانات شهری؛ عدالت عالی‌ترین درجه کمال عقل (صارمی، ۱۳۹۵: ۲۶۶)
	اصل وحدت	مهمترین اصل اساسی در اجتماع اسلامی امت است، رفتار مومنین و مسلمانان با همدیگر (پاک، ۱۳۸۷: ۱۳۸) صلح جویی، بشردوستی (ضرغام بروجنی؛ صداقت، ۱۳۹۷: ۱۶۶) عدالت خواهی، اخلاق حسنه با غیر مسلمانان، احسان کردن، صدقه دادن (سعادت‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۳) مهربانی با غیر مسلمان (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳: ۲۳) نداشتن روابط قهر آمیز، مدارا کردن با مردم نصف ایمان است (رزمجو، ۱۳۷۶: ۴۴) احقاق حق همسایه، همسایه‌داری (یاری، ۱۳۹۲: ۱۲) اخلاق محبت آمیز مومنان بایکدیگر (پورجعفر، ۱۳۹۴: ۴) نرمی و مهربانی با مردم نصف زندگی است؛ مصابره، مرابطه، تقویت عواطف، احیای روح جمعی، فرهنگ برادری، وحدت شیرازه زندگی اجتماعی است، اشاعه فرهنگ برادری برای نیل به ثبات اجتماعی
	اصل سلامت روح شهروندان	پاکی از عیب‌ها (جوهری، ۱۳۹۵: ۵۴) اندیشه کمال یافته مردم (علی آبادی، ۱۳۹۱: ۳۳) شادمانی - روحیه، امیدواری، شادی و حلاوت و نشاط (خارستانی، ۱۳۹۳: ۱۱۴) سرزندگی (رستمی‌نصب، ۱۳۸۶: ۵۲) ایمان، پرهیز از گناه، مبارزه با نگرانی، تبسم و خنده، مزاح و شوخی، بوی خوش، درخت و سبزه، خودآرایی، پوشیدن لباس روشن، حضور در مجالس شادی، ورزش، امید به زندگی، آرامش و مسکن فراغ، تزئین خانه، کار و تلاش، سیر و سفر، تفریح، تلاوت قرآن، تفکر در آفریده‌های خداوند، صدقه دادن، نگاه به سبزه‌ها و زیبایی، نور طبیعی، رضایتمندی از مقدرات الهی؛ عبادت، استغفار (مجلسی، ۱۳۹۶ق: ۹۵) استفاده از رنگ زرد (بقره، ۶۹)
	اصل تعلیم و تربیت	اسلام دین تعقل و اندیشه (رحیمی، ۱۳۸۴: ۹۳) حصول به اهداف متعالی با تربیت شهروندان (ربانی، ۱۳۸۷: ۱۷۳) عبودیت هدف غایی و مقصد تعلیم و تربیت (الذاریات، ۵۶)
	اصل لاضرر و	نه ظلم کنید و نه مورد ظلم واقع شوید (بقره، ۲۷۹) احترام به حقوق خود و دیگران (خسروی، ۱۳۹۲: ۱۳۹۲)

لاضرار	(۲۸) عدم ضرر والدین به فرزندان (بقره، ۲۸۴) عدم اشرافیت بنا به خانه همسایه و عدم آزار همسایه، رعایت تناسب ارتفاع به عرض معبر و بناها، عرض کافی پیاده‌روها؛ مناسب سازی فضاهای شهری، هماهنگی ظاهری و باطنی خانه، استفاده بهینه از مصالح، نمای ساختمان (رهنما، ۱۳۹۵: ۵۲)
اصل ضرورت وجود حاکم و روابط حاکم با اهل شهر	حاکمان شهر داناترین و مومن‌ترین فرد جامعه (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۵۸) پاکدامنی و امانت داری مدیران شهر (یوسف، ۵۵) مشورت مدیران شهر در تمامی امور مربوط به شهر با مردم (آل عمران، ۱۵۹) سازش دادن بین مردم از سوی مدیران شهر (حجرات، ۱۰) عادل بودن حاکمان شهر (امین‌پور، ۱۳۹۶: ۴۴۳) مهربان بودن مدیران شهر با رعیت، تاکید حاکمان شهر نسبت به آبادانی زمین بیش از گرفتن مالیات، تاکید اسلام بر مشورت و گفتگوی حاکمان شهر با علما و دانشمندان و حکما (نهج البلاغه، نامه ۵۳: ۷۲۱) اسلام دین محبت است و قانونگذار در شهر خداوند خود محبت است (علی‌آبادی، ۱۳۸۵: ۱۴۹) تاکید اسلام بر شجاعت، حسن تدبیر، خردمندی و اعتدال مدیران (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۵) حقی که حاکم بر مردم پیدا می‌کند ناشی از حقی است که مردم به او می‌دهند (کیخا، ۱۳۸۳: ۱۶۸) تاکید اسلام بر هدایت انسانها و احیاء حقوق آنان از سوی حاکمان (نورالدین، ۱۳۹۱: ۲۱) نظردهی حاکمان در احوال و افعال شهر، پیش قدم بودن مدیران در امر خدمتگزاری به مردم، برخورد حاکمان شهر با مردم براساس تسامح، مدارا، رحمت و مودت، فقدان ظلم و جور از سوی حاکمان شهر بر مردم (جهان‌بخش، ۱۳۹۳: ۸۲) برپایی عدالت از سوی حاکمان شهر در بین مردم، نصیحت‌پذیری و انتقاد‌پذیری حاکمان شهر از مردم، دوری مدیران و حاکمان شهر از تمایلات نفسانی خود، رواج معنویت در بین مردم توسط حاکمان شهر
اصل ممنوعیت و ضمان آوری اتلاف	ممانعت از اتلاف غیر ضروری اموال دیگران به واسطه تصویب قوانین و طرح‌ها، خودداری مردم از هر گونه اقدامی که موجب ایجاد خسارت به دیگران باشد، خودداری از راه بندان و کندن خیابان و یا ایجاد مانع در آن، صیانت از محیط زیست، روشنایی معابر برای جلوگیری از بروز خسارت به مردم (سنایی، ۱۳۸۷: ۲۰۳)
اصل حریم املاک	تاکید اسلام بر حفظ حریم شخصی و عمومی، ممانعت از صنایع آلوده کننده و پرسرو صدا در اطراف محل سکونت، دسترسی مردم به امکانات لازم در محل سکونت و ایجاد شرایط مطلوب سکونتی (پاک، ۱۳۸۷: ۱۳۸)
اصل طبیعت‌گرایی	تفکر و مذاقه در طبیعت احساس تذکر و تفکر در خلقت را در مومن تقویت می‌کند (امین‌پور، ۱۳۹۶: ۴۳۶) تاکید اسلام بر استفاده مطلوب مسلمانان از نور طبیعی، آب، مرتع و درختان و حفظ منابع طبیعی (احمدی دیسفانی، ۱۳۹۰: ۲۵) تاکید اسلام بر سکونت در نواحی خوش آب و هوا (عبدالستار، ۱۳۷۶: ۹۸) از نظر اسلام آب نما و درخت و سبزه در حیاط خانه موجب کامیابی است (امین‌پور، ۱۳۹۶: ۴۵۶)

(منبع: نویسندگان ۱۴۰۰)

جدول ۴: متغیرهای تحقیق در وجه عینی

شاخص	اصل	معیار
وجه عینی	تجلی کالبدی	وجه عینی و تجلی کالبدی شهر اصیل اسلامی شامل متغیرهای فرعی متعددی است (نقی‌زاده، ۱۳۹۴: ۵۳۳) و عبارتند از: اصل توحید، اصل عدالت، اصل عبودیت و عبادت، اصل معنویت‌گرایی، اصل تقوا، اصل ایمان، اصل وحدت در کثرت (توازن، تعادل، هماهنگی، نظم، همکاری و تعاون) تناسب، اندازه، حد، حریم، اصل زیبایی، شکر و ذکر و تسبیح، اصل سلسله مراتب، اصل هدایتگری، اصل کرامت انسانی، اصل تواضع، اصل تفکر، اصل عبرت‌گیری، اصل میانه روی، اصل ضرورت اصلاح، اصل امر به معروف و نهی از منکر، اصل عزت نفس، اصل قناعت، اصل عدم فساد، اصل عدم اسراف، اصل احسان، اصل عدم پذیرش ولایت کفار و عدم تبعیت از الگوی بیگانه، اصل اجتناب از غرور، اصل عمران و آبادی زمین، اصل همزیستی مسلمانان با طبیعت، اصل امنیت

منبع: قرآن کریم و پژوهشگران حوزه اسلامی

مدل کوپراس (KOPRAS)

مدل کوپراس یکی از مدل‌های نسبتاً جدید تصمیم‌گیری چندمعیاره است مدل تصمیم‌گیری چندشاخصه کوپراس نسبت به دیگر مدل‌های تصمیم‌گیری، برتری‌های خاصی دارد کوپراس می‌تواند رتبه‌بندی کاملی از گزینه‌ها ارائه دهد و قادر است همزمان از معیارهای کمی و کیفی برای ارزیابی گزینه‌ها استفاده کند همچنین کوپراس قابلیت محاسبه معیارهای مثبت و معیارهای منفی را به‌طور جداگانه در فرآیند ارزیابی دارد، در حالیکه تعدادی از مدل‌های MCDA مانند SAW نیازمند نرمالیزه کردن و تبدیل معیارهای منفی به مثبت هستند ویژگی مهم دیگری که باعث برتری مدل کوپراس نسبت به سایر مدل‌های تصمیم‌گیری می‌شود، این است که می‌تواند درجه اهمیت هر گزینه را تخمین بزند و آن را بر اساس درصد نشان دهد که تا چه اندازه یک گزینه بهتر یا بدتر است و از این لحاظ مقایسه کاملی را میان گزینه‌ها انجام دهد (MULLINER et al, 2013: 274) مراحل اجرای تکنیک کوپراس به ترتیب زیر می‌باشد:

مرحله اول، تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری؛

مرحله دوم، محاسبه وزن هریک از معیارها بر اساس روش‌های وزن‌دهی؛

مرحله سوم، نرمالیزه کردن ماتریس تصمیم‌گیری

(مقادیر هر گزینه در وزن آن‌ها ضرب و بر مجموع

مقادیر تقسیم می‌شود) بر اساس رابطه زیر:

$$d_{ij} = \frac{q_i}{\sum_{j=1}^n x_{ij}} x_{ij}$$

که در این رابطه q_i وزن معیار i و x_{ij} مقدار هر گزینه به ازای هر معیار $\sum_{j=1}^n x_{ij}$ می‌باشد. مرحله چهارم، محاسبه ارزش معیارهای مثبت و منفی: در این مرحله معیارهای مثبت و منفی مشخص می‌شوند منظور از معیار مثبت یا سازگار، معیاری است که با افزایش مقدار آن، میزان مطلوبیت آن نیز افزایش پیدا می‌کند، اما برای معیارهای منفی، با افزایش مقدار، از میزان مطلوبیت کاسته می‌شود پس از مشخص کردن معیارهای مثبت و منفی، باید ارزش نهایی معیارهای مثبت و منفی را مشخص کرد برای این منظور، شاخص S_j^+ برای معیارهای مثبت و از S_j^- برای معیارهای منفی با استفاده از فرمول زیر محاسبه شده است (جمع جبری ارزش‌های مثبت و منفی به تفکیک محاسبه می‌شود).

$$S_j^+ = \sum_{z_i=+} dij$$

$$S_j^- = \sum_{z_i=-} dij$$

مرحله پنجم، محاسبه ارزش نهایی گزینه‌ها از طریق رابطه زیر (رتبه‌بندی مقایسه‌ای گزینه‌ها که بر اساس معیارهای مثبت و منفی محاسبه می‌شوند). اهمیت نسبی Q_j از هر گزینه A_j طبق رابطه زیر محاسبه می‌شود:

$$Q_j = S_j^+ + \frac{S_{min}^n \sum_j^n = 1 S_j^-}{S_{min}^- \sum_j^n = 1 \frac{S_{min}^-}{S_j}} = S_j^+ + \frac{\sum_j^n = 1 S_j^-}{S_j^- \sum_j^n = 1 \frac{1}{S_j}}$$

اهمیت هر N_j از گزینه A_j براساس رابطه زیر محاسبه می‌شود.

$$N_j = \frac{Q_j}{Q_{max}} * 100$$

که در این رابطه Q_j درجه اهمیت هر گزینه و Q_{max} بالاترین مقداری است که هر گزینه ایده‌آل به خود اختصاص داده است.

رتبه‌بندی مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل در خصوص شاخص‌های دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی:

در این پژوهش وضعیت مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل براساس سه وجه و ۲۱ شاخص مورد سنجش قرار گرفته است در این راستا از شهروندان مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل خواسته شد تا نظر خود را درباره وضعیت وجه فکری و عقیدتی؛ وجه عملی و رفتاری؛ وجه عینی در پرسشنامه طراحی شده با طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای با پاسخ‌های خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) بیان کنند (جدول ۵).

در رابطه بالا، S_j^+ مقدار جمع جبری معیارهای مثبت برای هر گزینه، S_j^- مقدار جمع جبری معیارهای منفی برای هر گزینه است. در این بخش ابتدا 1 بر S_j^- تقسیم شده و سپس طبق فرمول بالا مقدار Q برای هر گزینه محاسبه می‌شود. مقدار Q نشان‌دهنده میزان ارزش و اهمیت هر یک از گزینه‌ها برحسب معیارها است. مقدار ارزش بالا، نشانگر اهمیت و مطلوبیت بیشتر گزینه‌ها خواهد بود.

مرحله ششم، گام نهایی مشخص کردن گزینه‌ای است که بهترین وضعیت را در بین معیارها دارد که با افزایش یا کاهش رتبه هر گزینه درجه اهمیت آن نیز افزایش یا کاهش می‌یابد. گزینه‌هایی که بهترین وضعیت را به لحاظ معیارها داشته باشند، با بالاترین درجه اهمیت مشخص می‌شوند که برابر با ۱۰۰ درصد است مقدار کلی درجه اهمیت هر معیار که محاسبه می‌شود، از ۰ تا ۱۰۰ درصد است که میان این دامنه، بهترین و بدترین گزینه مشخص می‌شوند. درجه

جدول ۵- وضعیت شاخص‌ها (ماتریس تصمیم‌گیری / داده‌های خام) در مناطق شهری اردبیل

شاخص‌ها و مناطق شهری	امنیت	پرهیزکاری	عدالت	وحدت	مساجد	معیار بن بست
یک	۳/۴۴	۳/۸۱	۳/۱۵	۳/۵۶	۹۰	۱۲۱۸
دو	۳/۳۴	۳/۵۸	۱/۹۷	۳/۰۱	۲۷	۲۷۷
سه	۳/۰۷	۳/۷۳	۲/۵۱	۲/۸۱	۸	۱۷۲
چهار	۳/۱۲	۳/۶۵	۱/۶۸	۲/۶۴	۳۳	۱۷۷
پنج	۳/۱۱	۳/۹۵	۱/۷۲	۳/۲۵	۲۰	۱۵۹

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

معیار بن بست هم منطقه پنج از وضعیت مناسبی برخوردار است.

جدول شماره ۵ نشان می‌دهد که شاخص امنیت، عدالت، وحدت و برخورداری از مساجد در منطقه یک و شاخص پرهیزکاری در منطقه پنج، نسبت به چهار منطقه شهری دیگر وضعیت بهتری دارند، در خصوص

وزن شاخص‌های دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی

لازم است تا اهمیت و یا وزن نسبی هر کدام از آنها مشخص گردد برای همین منظور در این تحقیق با استفاده از روش آنتروپی وزن شاخص‌های تحقیق محاسبه شده است.

حال با توجه به اینکه عوامل / شاخص‌ها از اهمیت یکسانی برخوردار نمی‌باشند، لذا برای ارزیابی دقیق‌تر

جدول ۶- وزن هریک از شاخص‌ها

شاخص	امنیت	پرهیزکاری و نخبگی شهروندان	زمامداری	تساوی در اعمال حقوق شهروندی	رفاه و توسعه فضاهای عمومی	نظم و انسجام شهری	اشاعه معنویت و دین‌ورزی
وزن	۰/۰۴۹	۰/۰۴۴	۰/۰۵۷	۰/۰۳۸	۰/۰۴۱	۰/۰۴۵	۰/۰۵۴
شاخص	عدالت و برابری شهروندان	وحدت	سلامت روح شهروندان	تعلیم و تربیت	لاضرر ولاضرار	ضرورت وجود حاکم	ممنوعیت و ضمان آوری اتلاف
وزن	۰/۰۵۵	۰/۰۵۷	۰/۰۴۷	۰/۰۶۵	۰/۰۴۳	۰/۰۵۱	۰/۰۴۴
شاخص	حریم املاک	طبیعت گرایی	تمرکزگرایی شهری	مساحت مسکن	خانه حیاط دار	مسجد	معاشر بن بست
وزن	۰/۰۴۵	۰/۰۴۳	۰/۰۴۵	۰/۰۴۲	۰/۰۴۱	۰/۰۵۹	۰/۰۳۵

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

دهی به معیارها بود که در جداول شماره ۵ و ۶ ارائه شدند.

نرمالیزه کردن ماتریس تصمیم‌گیری

در مرحله سوم که نرمالیزه کردن ماتریس تصمیم‌گیری است، برای وزن دار کردن ماتریس خام، مقادیر هر گزینه در وزن آنها ضرب شده و بر مجموع مقادیر تقسیم می‌شود. در این مرحله علاوه بر وزن دار کردن معیارها/ شاخص‌ها، نرمال‌سازی نیز انجام می‌شود برای نمونه شاخص امنیت برای منطقه یک شهری به صورت زیر نرمالیزه می‌شود. نتایج مابقی موارد در جدول شماره ۷ ارائه شده است.

$$d_1 = (3.44 * 0.039) / 16.08 = 0.0104$$

خروجی روش آنتروپی نشان می‌دهد که شاخص‌های دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی وزن‌های متفاوتی دارند بگونه‌ای که شاخص تعلیم ۰/۰۶۵، بیشترین وزن و اهمیت را کسب کرده و شاخص معاشر بن بست ۰/۰۳۵، کم ارزش‌ترین شاخص در بین ۲۱ شاخص مورد بررسی برای مناطق شهر اردبیل شناخته شده است.

حال با مشخص شدن وزن شاخص‌ها، نوبت به رتبه‌بندی مناطق شهری می‌رسد در خصوص رتبه‌بندی مناطق شهری اردبیل از مدل KOPRAS استفاده شده است که در ادامه مراحل آن ارائه شده است (مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌های خام و مرحله دوم: وزن-

جدول ۷: ماتریس وزن دار (نرمالیزه شده)

شاخص ها و مناطق شهری	امنیت	پرهیزکاری	عدالت	وحدت	مساجد	معايير بن بست
یک	۰/۰۱۰۴	۰/۰۰۸۹	۰/۰۱۵۷	۰/۰۱۳۲	۰/۰۲۹۸	۰/۰۲۱۲
دو	۰/۰۱۰۱	۰/۰۰۸۴	۰/۰۰۹۸	۰/۰۱۱۲	۰/۰۰۸۴	۰/۰۰۴۸
سه	۰/۰۰۹۳	۰/۰۰۸۷	۰/۰۱۲۵	۰/۰۱۰۴	۰/۰۰۲۶	۰/۰۰۳۰
چهار	۰/۰۰۹۵	۰/۰۰۸۵	۰/۰۰۸۳	۰/۰۰۹۸	۰/۰۱۰۹	۰/۰۰۳۱
پنج	۰/۰۰۹۴	۰/۰۰۹۲	۰/۰۰۸۵	۰/۰۱۲۱	۰/۰۰۶۶	۰/۰۰۲۷

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

شناسایی عوامل مطلوب و نامطلوب

در مرحله چهارم، پس از شناسایی معیارهای مثبت و منفی، مشخص شد که از بین ۲۱ شاخص اصلی تحقیق، تعداد ۱۷ شاخص یا عامل مدنظر در این پژوهش مثبت و سازگارند و در مقابل ۴ شاخص ممنوعیت و ضمان آوری ائتلاف، حریم املاک، تمرکزگرایی جمعیت، معابر بن بست، شاخص‌های منفی این پژوهش به حساب می‌آیند؛ گزینه‌هایی که به‌وسیله معیارهای مثبت محاسبه می‌شوند S_j^+ و

گزینه‌هایی که به‌وسیله معیارهای منفی محاسبه می‌شوند S_j^- می‌گویند.

برای مثال، بالا بودن میزان امنیت در مناطق شهری، شاخصی مثبت به شمار می‌رود؛ زیرا هرچه میزان امنیت آنها بیشتر باشد، برای مناطق شهری مطلوبیت بیشتری دارد در ادامه مثال مذکور در قالب فرمول مربوطه برای منطقه یک شهری (در فرمول منفی: مجموع چهار شاخص منفی و در فرمول مثبت: مجموع کل منهای مجموع منفی) و سپس نتایج تمامی موارد در جدول شماره ۸ ارائه شده است.

$$S_j^- = (0.0129987 + 0.012987 + 0.006472 + 0.021283) = 0.05373$$

$$S_j^+ = (0.260216 - 0.05373) = 0.206486$$

جدول ۸: محاسبه معیارهای مثبت و منفی پژوهش

مناطق شهری	S_j^+	S_j^-	$1/S_j^-$
منطقه یک	۰.۰۲۰۴۶۸۴	۰.۰۵۳۷۳	۱۸.۶۱۱۵۸
منطقه دو	۰.۱۵۸۹	۰.۰۳۷۷۹۵	۲۶.۴۵۸۴
منطقه سه	۰.۱۵۴۷۵۲	۰.۰۲۷۰۸۱	۳۶.۹۲۶۷۶
منطقه چهار	۰.۱۵۱۴۶۴	۰.۰۲۴۴۴۷	۴۰.۹۰۴۲۸
منطقه پنج	۰.۱۵۹۳۹۸	۰.۰۲۸۹۱۴	۳۴.۵۸۵۳۳

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

محاسبه ارزش نهایی گزینه‌ها

مرحله پنجم، محاسبه ارزش نهایی گزینه‌ها (رتبه‌بندی مقایسه‌ای گزینه‌ها که بر اساس معیارهای مثبت و منفی) می‌باشد. اهمیت نسبی Q_j از هر گزینه A_j محاسبه می‌شود. مقدار Q_j نشان‌دهنده میزان ارزش و

اهمیت هر یک از گزینه‌ها برحسب معیارها است. مقدار ارزش بالا، نشانگر اهمیت و مطلوبیت بیشتر گزینه‌ها خواهد بود. به عنوان نمونه، مقدار Q_j برای منطقه یک شهری به صورت زیر محاسبه شده است:

$$Q_j = 0.206486 + \frac{0.05373 + 0.03779 + 0.02708 + 0.02444 + 0.02891}{0.05373 \left(\frac{1}{0.05373} + \frac{1}{0.03779} + \frac{1}{0.02708} + \frac{1}{0.02444} + \frac{1}{0.02891} \right)}$$

$$= 0.206486 + \frac{0.171967}{0.05373(157.4764)} = 0.226809$$

محاسبه رتبه نهایی گزینه‌ها

مرحله ششم، مرحله نهایی مشخص کردن گزینه‌ای است که بهترین وضعیت را در بین شاخص‌ها دارد. با افزایش یا کاهش رتبه هر گزینه درجه اهمیت آن گزینه نیز افزایش یا کاهش می‌یابد گزینه‌هایی (مناطق شهری) که بهترین وضعیت را به لحاظ شاخص‌های ۲۱ گانه داشته‌اند، با بالاترین درجه اهمیت N_j مشخص می‌شوند. N_j برابر با 100 درصد است مقدار کلی درجه اهمیت هر معیار از 0 تا 100 درصد متغیر است و هر اندازه که ارقام به ۱۰۰ نزدیک تر باشند به همان اندازه انطباق پذیری بیشتر خواهد شد و در میان این دامنه بهترین و بدترین گزینه تعیین می‌شود درجه اهمیت هر N_j از گزینه A_j محاسبه می‌شود. برای نمونه، این فرایند برای منطقه یک شهری به صورت زیر می‌باشد (مقدار Q_j هر منطقه تقسیم بر بیشترین مقدار Q_j در بین مناطق ضرب به ۱۰۰):

$$N_j = \frac{0.226809}{0.226809} * 100 = 100$$

جدول ۹: رتبه‌بندی مناطق شهری اردبیل براساس شاخص‌های

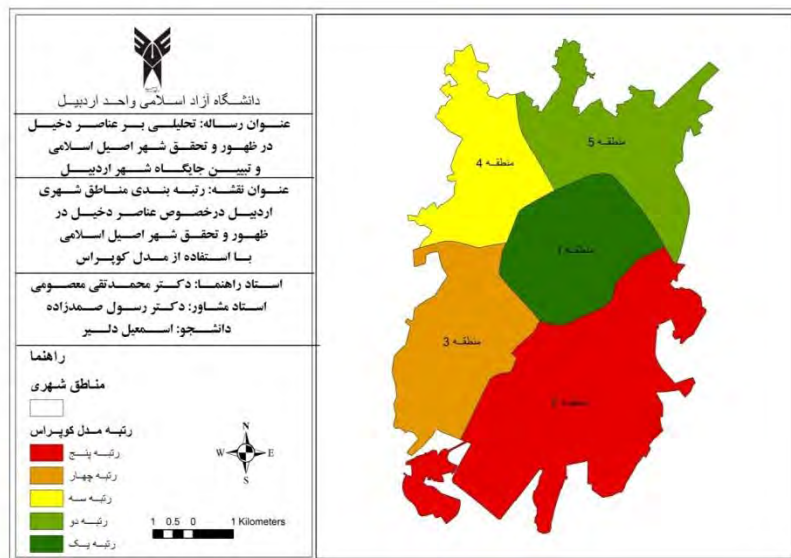
شهر اصیل اسلامی

رتبه	$N_j(\%)$	Q_j	مناطق شهری
اول	۱۰۰	۰/۲۲۶۸۰۹	منطقه یک
پنجم	۸۲/۷۹	۰/۱۸۷۷۹۱	منطقه دو
چهارم	۸۶/۰۱	۰/۱۹۵۰۴۷	منطقه سه
سوم	۸۶/۴۷	۰/۱۹۶۱۲۹	منطقه چهار
دوم	۸۶/۹۲	۰/۱۹۷۱۶۳	منطقه پنج

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل یافته‌ها

بر اساس مدل کوپراس و استنتاج حاصل از رساله دکتری، در میزان انطباق مناطق شهری اردبیل با عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی رقم میانگین (NJ ۸۸.۴۴) بدست آمده است که انطباق قابل توجهی را نشان می‌دهد با ملاحظه ارزش Q منطقه یک با رتبه ۱ در بهترین وضعیت و منطقه دو با رتبه ۵ در بدترین وضعیت قرار دارند و مناطق سه، چهار و پنج با ۸۶ درصد به لحاظ بکارگیری معیارها و شاخص‌های شهر اصیل اسلامی در یک سطح قرار دارند از اینرو به ترتیب مناطق، منطقه یک، منطقه پنج، منطقه چهار، منطقه سه و منطقه دو، رتبه‌بندی می‌شوند (نقشه ۲).

نقشه ۲- وضعیت مناطق شهری شهر اردبیل در خصوص عناصر دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی
(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

شارسستان آن شامل محوطه اطراف بازار تاریخی و سنتی و محلات شش‌گانه (طوی، گازران (اونچی میدان) سرچشمه، اوچدکان، دروازه عالی‌قاپو، پیر عبد الملک، بود که در داخل دیوار محصور بوده و دارای چهار دروازه اصلی بنام‌های قنبلان (حوالی تازه میدان یا میدان امام حسین، نوشهر انتهای معبر و محله پیر شمس الدین یا پیر عبدالملک، تاوار (چهارراه فعلی)، دروازه عالی قاپو بودند از اینرو محلات منطقه یک شهری دارای بافت تاریخی و بناهای با ارزش شهری است که بخش اعظم آنرا مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی بخود اختصاص داده است علاوه بر آن این منطقه به لحاظ دارا بودن بسیاری از عناصر اصلی شهر اسلامی در میان چهار منطقه دیگر رتبه اول را بخود اختصاص داده است از آنجمله: کاروانسراها، بازارهای سرپوشیده تاریخی، وجود مسجد در هر یک از محلات، وجود حمام‌های عمومی تاریخی در کنار مساجد، خانه‌های حیاطدار یک طبقه (استحکام خانواده، عدم اشرافیت، رعایت فضاهای مکث، رعایت اصل طبیعت- گرای، ایجاد فضاهای حیا و محرمیت، ایجاد تفکر در

با توجه به امتیازات نهایی، شکاف اصلی، بین منطقه یک با منطقه دو و سه منطقه دیگر (منطقه سه، چهار و پنج) است که در سه دسته، سطح‌بندی می‌شوند:

سطح اول: منطقه یک

سطح دوم: منطقه دو

سطح سوم: مناطق سه، چهار و پنج

الف) سطح اول: منطقه یک شهر اردبیل

این منطقه از مجموع معیارهای مورد بررسی پژوهشی، رتبه اول را با رقم ۱۰۰ NJ درصد در میزان انطباق و نزدیکی با عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی کسب نموده است هر چند که در پاره‌ای از معیارها همچون: سلامت شهروندان، تعلیم و تربیت، تمرکز شدید جمعیتی کاستی‌های بسیار جزئی وجود دارد اما در مجموع این منطقه و موقعیت آن در ایجاد همخوانی وضعیت موجود منطقه با عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی می‌تواند پایلوت و مصداقی برای عمل در دیگر مناطق ضعیف باشد طبق اسناد تاریخی ساکنین اولیه و ابتدایی شهر اردبیل (منطقه یک) در ارگ حکومتی استقرار داشته است که شامل نارین قلعه و

چهارمین رتبه به لحاظ نزدیکی به عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی را تفکر و آثار عینی شهروندان منطقه سه با رقم NJ ۸۶/۰۱ درصد بخود اختصاص داده است که شامل شهرک‌های آزادی، رضوان، حافظ، کارشناسان فاز یک و دو، شهرک ساحلی، روستای مولاباشی است که طی دهه اخیر به شهر متصل شده است این منطقه بر حسب رتبه کسب شده خود در بسیاری از معیارها درست عمل نموده است و اما در میزان انطباق خود با معیارهای شهر اصیل اسلامی دارای کاستی و ضعف‌های است نظیر: اصل امنیت، معنویت‌گرایی، تعداد مساجد محلات، به طوریکه در ۵ محله از این منطقه بجای اینکه هر محله دارای یک مسجد باشند مجموعاً دارای یک مسجد هستند لذا مردم و مسئولین این منطقه بایستی نسبت به ترمیم و بهبود این کاستی‌ها اقدام نمایند تا بتوان کاستی ۱۳/۹۹ درصدی برای تحقق و نیل به عناصر اصیل شهر اسلامی را مرتفع نمود. این منطقه به لحاظ خصوصیات فیزیکی با دیگر شهرک‌های مناطق اردبیل مشابهت دارد به جز شهرک رضوان و حافظ که دارای ۱۷۲ شبکه ارتباطی بن‌بست هستند که بیشترین تعداد آن متعلق به ناحیه ۴ (رضوان و حافظ) و کمترین شبکه بن‌بست با تعداد صفر معبر مربوط به ناحیه ۸ (منظریه) است البته لازم به ذکر است که در طراحی شهرک رضوان و حافظ به لحاظ حفظ حریمیت، ایجاد آرامش، طراحان این شهرک‌ها تا حدودی از مدل شهر اصیل اسلامی استفاده نموده‌اند و از آنجا که از عرض قابل توجهی (عمدتاً ۱۲ متری) برخوردار می‌باشند و مراکز تجاری، آموزشی، درمانی، و امثال آن که جاذب جمعیت باشند در آن وجود ندارد، لذا مشکل چندانی هم‌در دسترسی به خدمات شهری مشاهده نشده است.

-منطقه چهار شهر اردبیل

منطقه چهار شهری سومین رتبه را به لحاظ نزدیکی به عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی با ۸۶/۴۷

آسمان و خلقت از طریق نشستن در حیاط و ایوان و مشاهده آسمان و...)، فشردگی خانه‌ها، کوچه‌ها و معابر بن‌بست (محرمیت فضایی و کالبدی)، عدم طفیلی بودن جمعیت (بیشترین جمعیت مناطق شهری با کمترین مساحت در این منطقه استقرار یافته است) همگی بیانگر حضور چشم‌گیر عناصر عینی تجلی-کالبدی شهر اصیل اسلامی در این منطقه می‌باشند به گونه‌ای که خروجی پرسشنامه و تحلیل مدل کوپراس حاکی از بیشترین نزدیکی وجه فکری و عقیدتی؛ وجه عملی و رفتاری و عینی محلات آن با شاخص‌های عناصر شهر اصیل اسلامی بوده و رتبه اول را به خود اختصاص داده است البته گفتنی است که عناصر فیزیکی این منطقه عمدتاً متعلق به دوره شیخ صفی‌الدین اردبیلی تا اواخر دوره قاجاریه بوده و مورد توجه خاص شهرداری اردبیل می‌باشد.

(ب) سطح دو: منطقه دو شهر اردبیل

توسعه و رشد تدریجی منطقه دو اردبیل از سال ۱۳۵۴ با سرعت کند و بر اساس ضوابط شهرسازی آغاز شده و به تدریج به روستای نیار متصل شده است این منطقه بر اساس مدل کوپراس با کسب NJ ۸۲/۷۹ درصد رتبه پنجم را از لحاظ میزان انطباق با عناصر شهر اصیل اسلامی بخود اختصاص داده است هر چند که اغلب معیارهای مورد بحث در این منطقه از عملکرد بهتری برخوردار بود نظیر: امنیت، تساوی حقوق شهروندان، تامین رفاه، معابر بن‌بست، مساجد محلات، مساحت بناها، و اصل تمرکز، اما طبق پردازش داده‌ها در همپوشانی وجه فکری و عقیدتی، عملی و رفتاری و عینی دارای کاستی‌هایی است از آنجمله: اصل معنویت‌گرایی، نظم و انسجام، تعلیم و تربیت، پرهیزکاری، خانه‌های حیاطدار یک طبقه، پایین بودن سطح تعامل مسئولین با شهروندان.

(ج) سطح سه مناطق سه، چهار، پنج

-منطقه سه شهر اردبیل

NJ درصد بخود اختصاص داده است طبق تحلیل بعمل آمده این منطقه به لحاظ معیارهای امنیت، معنویت-گرایی، تعلیم و تربیت، اصل لاضرر و لاضرار، خانه‌های حیاطدار، مسجد محلات، معابرین بست، از عملکرد مناسبی برخوردار است اما دارای کاستی‌هایی هم می‌باشد که باید معیارهای ضعیف نظیر: پرهیزکاری، زمامداری (ارتباط مسئولین با مردم)، تساوی، تامین رفاه، نظم و انسجام، عدالت، سلامت شهروندان، ممنوعیت و ضمان‌آوری اتلاف، حریم املاک، طبیعت-گرایی، اصل تمرکز و مساحت خانه‌ها؛ مورد توجه قرار گرفته و از طریق بهبود و اصلاح آنها به سطح قابل قبول برسد تا از این طریق میزان انطباق عناصر موجود منطقه با عناصر شهر اصیل اسلامی همخوانی بیشتری پیدا کند بخش اعظم این منطقه (روستای سلمان آباد، میراشرف قبلاروستا بوده و در فاصله زمانی ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۷ به بزرگترین مکان اسکان مهاجران تبدیل شده و همچنان دارای بافت روستایی است علاوه بر روستاهای یاد شده سایر بخش‌های این منطقه که عمدتاً محلات فقیرنشین هستند در قالب شهرک احداث شده و عمده جمعیت آن مهاجران سایر شهرهای استان اردبیل می‌باشند و به دلیل نو پا بودن آن هیچ یک از محلات دارای بافت تاریخی (بافت متعلق به دوره قبل از قاجاریه) نبوده و صرفاً در چارچوب ضوابط و مقررات شهرسازی نوین احداث شده‌اند.

- منطقه پنج شهر اردبیل

رتبه دوم به لحاظ میزان نزدیکی به عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی را منطقه پنج با رقم ۸۶/۹۲ NJ درصد به خود اختصاص داده است قسمتی از منطقه جزء مناطقی است که همچنان به شکل بافت روستایی باقی مانده است تعداد کثیری از خانه‌های بصورت یک یا دو طبقه حیاطدار می‌باشد مخصوصاً ناحیه یک این منطقه را روستای کلخوران بخود

اختصاص داده که اخیراً به شهر متصل شده است در مجموع همه نواحی این منطقه شهری طبق اسناد موجود در طرح جامع شهری از سال ۱۳۵۷ به بعد به تدریج به شکل ارگانیک شکل گرفته و فاقد بافت تاریخی و با ارزش شهری است طبق شاخص‌های مورد بحث در این مدل این منطقه به لحاظ معیارهای پرهیزکاری، تعلیم و تربیت، معنویت‌گرایی، وحدت، ضرورت وجود حاکم، حریم املاک، خانه‌های حیاطدار، بر حسب رتبه خود درست عمل نموده است اما به لحاظ اصل امنیت، زمامداری (ارتباط مسئولین با مردم)، تساوی، رفاه، عدالت، لاضرر و لاضرار، ممنوعیت و ضمان‌آوری اتلاف، تعداد مساجد محلات، معابرین بست، عملکرد ضعیف‌تری داشته است با این حال هر چند که تحقق معیارهای مورد نظر در این منطقه حاوی برنامه‌ریزی دقیق نبوده اما به صورت ارگانیک و عادی تا حدودی تعدادی از عناصر شهر اصیل اسلامی نظیر: خانه‌های یک طبقه و فراغ، حیاط آمیخته با طبیعت (گل و گیاه)، ایوان (فضای مکث)، کوچه‌های بن‌بست، سبک ورودی حیاط و خانه‌ها، دهلیز و ... ، وجود مسجد در هر محله، در این منطقه تحقق یافته است و در موضوعات ضعیف مورد اشاره نیز مسئولین و مردم بایستی نسبت به بهبود و رفع آنها اقدام نمایند تا بتوانند با الگو قرار دادن عملکردهای منطقه یک و جامع عمل پوشاندن به اصول اسلامی در وجه فکری، عملی، عینی، نسبت به ترمیم ضعف ۱۳/۰۸ درصدی خود اقدام نمایند.

نتایج

در راستای رسیدن به شهر اصیل اسلامی، شناخت ویژگی یکایک معیارها شهر اصیل اسلامی ضروری است. این شناخت در هر منطقه شهری به عنوان اصل کلیدی در تهیه، تدوین و اجرای برنامه‌ها به شمار می‌آید. در همین راستا، مطالعه حاضر ضمن تعیین

صفا و صمیمیت بین مردم تقویت گردد؛ اقشار آسیب پذیر مورد توانمندسازی قرار گیرند؛ از ساخت و ساز در مکان‌هایی که سطح آب زیر زمینی بالا است خودداری بعمل آید؛ حیوانات اهلی، گیاهان و درختان بیشتر مورد حفاظت قرار گیرند.

- در راستای رعایت پرهیزکاری و نخبگی در شهرداری‌ها مشارکت شهروندان در اولویت قرار گیرد. و در این راستا توجه به حلال و حرام، افزایش میزان مطالعه شهروندان، جامعه‌پذیری و توجه به نخبگان و علمای شهر، افزایش فروتنی، احترام، دلسوزی، محبت بین مناطق شهری به ویژه منطقه ۲ و ۴ جزء ضروریات برنامه‌ریزی قرار گیرد.

- بمنظور ایجاد تساوی در اعمال حقوق شهروندی و عدالت در مناطق ۴ و ۵ مسئولین بایستی نسبت به تهیه مسکن برای همگان و برقراری برابری و عدالت بین مناطق شهری از لحاظ ارائه خدمات شهری اقدام یکسان داشته باشند؛ تقسیم عادلانه ثروت بطور مساوی انجام گیرد و مردم نیز نسبت به همسایگان خود احساس مسئولیت داشته باشند.

- مسئولین شهری بایستی جهت ایجاد رفاه و توسعه فضاهای عمومی نسبت به در دسترس قرار گرفتن منابع طبیعی برای همگان، توزیع عادلانه ثروت، برخورداری یکسان مناطق از خدمات شهری، احداث فضاهای عمومی نظیر پارک‌ها و مکان‌های اجتماعی نگاه یکسانی به مناطق داشته و از هر گونه تبعیض پرهیز نمایند این موضوع بخصوص برای منطقه شهری ۴ و ۵ مصداق می‌یابد.

- در ارتباط با تقویت نظم و انسجام در مناطق شهری به ویژه در منطقه ۲ و ۴ بایستی ارتباطات اجتماعی را از طریق تدوین هر نوع برنامه‌ای که ممکن باشد بین مردم تقویت نموده (سالن‌های همایش، سینما، آمفی تئاتر، فرهنگسرا، نگارخانه‌ها و ...) و موجبات وحدت و رشد اجتماعی را فراهم ساخت.

معیارهای دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی به میزان انطباق پذیری مناطق شهری اردبیل از این معیارها پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان داد از ۲۱ معیار عمده شهر اصیل اسلامی به ترتیب منطقه یک همه معیارها، منطقه دو هفت معیار؛ منطقه سه ۱۰ معیار؛ منطقه چهار پنج معیار و منطقه پنج هفت معیار را محقق نموده‌اند و در مابقی معیارها بصورت متوسط و یا ضعیف عمل کرده‌اند تجزیه و تحلیل یافته‌ها نشان داد که معیارها کیفی و آثار عینی در تحلیل مدل کوپراس بیشتر منعکس شده است و به نظر می‌رسد همه مناطق شهری اردبیل به لحاظ معیارهای کمی تا حدودی به هم نزدیک بوده و میانگین اختلاف ۱۶ درصدی مناطق ۲، ۳، ۴، ۵ با منطقه یک صرفاً در معیارهای کیفی بوده است چرا که هیچ یک از مناطق شهری اردبیل به اندازه منطقه یک دارای عناصر آثار عینی تاریخی و با ارزش شهری نیستند. نهایتاً این تحقیق به این نتیجه رسیده است که معیارهای شهر اصیل اسلامی نقش مهمی در ساخت شهر اسلامی اردبیل دارد و تحقق این معیارها می‌تواند عاملی تعیین کننده برای تعالی این شهر باشد از این جهت تفاوت این تحقیق با تحقیقات دیگر در این است که آنها معیارهای وجوه سه گانه را مجزا بررسی نموده‌اند در حالیکه معیارهای شهر اصیل اسلامی بایستی در چارچوب وجه فکری، عملی، عینی، تعیین و در تلفیق با همدیگر مورد تحلیل قرار گیرند.

پیشنهادات

پیشنهادات این پژوهش در قالب سه وجه فکری و عقیدتی، عملی و رفتاری، عینی قابل طرح و تبیین می‌باشد

پیشنهاد در زمینه وجه فکری و عقیدتی

- در رابطه با تامین امنیت در مناطق شهری به ویژه مناطق ۳ و ۵ شناخت مردم از همدیگر افزایش یافته و

امثال آن داشته باشند از سوی دیگر مسئولین شهری نیز بایستی اقداماتی همچون: نصب علائم هشدار دهنده در معابر شهری، روشنایی معابر، آسفالت معابر و هدایت آبهای سطحی بمنظور کاهش خطر سیلاب شهری، و امثال آن را بعمل آورند.

- در ارتباط با رابطه حاکمان شهری با مردم به ویژه در مناطق ۲، ۴، ۵ اشکال عمده‌ای وجود دارد لذا مسئولین شهری باید علاوه بر اینکه قرآن محور باشند خردمند و فرهیخته‌ترین فرد شهر بوده و با استفاده از مشارکت و نظرات مردم حق و عدالت را در بین آنها بر پا نماید.

- اجرای ممنوعیت و ضمان‌آوری ائتلاف نیازمند اقدام مشترک مردم و مسئولان است لذا در منطقه ۴ و ۵ هر اقدام شهروندان که مستقیم یا غیر مستقیم موجب زیان دیگران باشد و مال یا جان آنان را تهدید و با خطر مواجه کند ضمان‌آور و مسئولیت‌آور است. لذا قرار دادن اشیاء در مسیر عمومی (اعم از کوچه و خیابان) پارک اتومبیل در مناطق ممنوع، حفر چاه و گودال در معابر عمومی و ... چنانچه موجب هدر رفتن دارایی دیگران گردد یا خطر جانی برای آنان ایجاد کند ممنوع و مسئولیت‌آور است. مسئولان امور شهری نیز موظفند قوانینی وضع نمایند که حقوق عمومی مرتبط با معابر و اماکن عمومی، محیط زیست و ... همواره صیانت گردد و چنانچه مسئول امور خدمات شهری، به تعهدات رسمی و عرفی خود عمل ننمایند و بر اثر آن زیانی به شهروندان این منطقه برسد موجب ضمان است مثلاً اگر بخشهایی مسئول تامین روشنایی و ترافیک (نصب چراغ و علائم) کوتاهی کرده و این امر موجب تصادف و منجر به زیان مالی و جانی گردد، یا در اثر قطع برق به واسطه سهل‌انگاری به آحاد شهروندان یا صنعتگران زیانهایی وارد شود در این صورت می‌بایست زیان وارده را جبران نماید و یا اگر در موردی عملیات حفاری انجام شده ولی علائم

- شهروندان منطقه ۲ و ۳ بایستی هر نوع تصمیمی را از جنبه‌های معنوی آن مورد سنجش قرار دهند و این دنیا را مقدمه دنیای بعد از مرگ بدانند؛ مسئولین شهری نیز بایستی نسبت به تشویق مردم برای مشارکت در امور دینی و معنوی اقدامات بیشتری را مد نظر داشته باشند و از نمادهای دینی بیشتری در تجلی کالبدی استفاده نمایند.

پیشنهاد در زمینه وجه عملی و رفتاری

- در رابطه با برقراری عدالت در مناطق شهری به ویژه منطقه ۴ و ۵ مسئولین شهر در توزیع امکانات شهری بین مناطق، عدالت رعایت کنند.

- توجه به معیارهای سلامت شهروندان از اهمیت قابل توجهی برخوردار است به ویژه در منطقه ۴ شهری، لذا مسئولین بایستی در جهت تقویت ایمان شهروندان دائم در تلاش باشند، آنچه را که باعث غم و قصه و گرفتگی شهروندان می‌شود را اصلاح و با زیباسازی شهری و استفاده از رنگ‌های سفید، زرد و شاد موجبات سرزندگی مردم شهر را فراهم سازند.

- جهت تقویت تعلیم و تربیت، شهرداری مناطق به ویژه منطقه دو بایستی نسبت به احداث فرهنگسرا، فضاهای ورزشی، نگارخانه‌ها، کتابخانه و دیگر مراکز فرهنگی حداقل بر حسب سرانه جمعیتی و هرم سنی اقدام لازم را بعمل آورد.

- تحقق اصل لاضرر و لاضرار نیازمند همت مسئولین و مشارکت مردم در تبعیت از قانون و عرف است به ویژه شهروندان منطقه ۵ بایستی پایبندی بیشتری نسبت به این موضوع داشته و بیشترین همکاری را با شهرداری در حفاظت از درختان، فضاهای سبز، کاهش آلودگی، عدم هدایت آب ناودان و بارش به حیاط همسایه، عدم سد معبر، عدم ایجاد مزاحمت در پارک خودرو و تخلیه نخاله‌های و مصالح ساختمانی در معابر، عدم ممانعت از رسیدن نور آفتاب و نسیم به خانه و حیاط همسایه از طریق احداث بنا، عدم اشرافیت به خانه همسایه و

- بمنظور حفظ نقش حیاط (تفکر در خلقت، آمیختگی با طبیعت، آرامش) در مناطق شهری به ویژه منطقه ۲ و ۴ مردم و مسئولین بایستی نسبت به ادغام بافت‌های ریز دانه همت نموده و موجبات افزایش مساحت خانه-ها و حیاط را فراهم کنند از سوی دیگر کمیته فنی ۴ شورای عالی معماری و شهرسازی بایستی ضوابط و مقررات و سیاستگذاری مرتبط را تدوین و الزامات طرح جامعی را در این خصوص تهیه نماید بعنوان مثال در ساختمان‌های مدرن امروزی با افزودن طول و عرض بالکن‌ها می‌توان نقش حیاط را محقق نمود.

- از آنجا که هر محله‌ای بایستی مسجیدی ویژه برای خود داشته باشد تا مردم بتوانند علاوه بر مراسم عبادی و سیاسی بطور مستمر امام جماعت و برخی مسئولین را در مسجد ملاقات نموده و در مورد مسائل و مشکلات تبادل نظر نمایند این امر در مورد مناطق ۳ و ۵ محقق نشده و نیاز به احداث مساجد در هر محلات آن ضرورت دارد.

منابع

احمدی دیسفانی، یداله؛ علی‌آبادی، محمد. (۱۳۹۰). کنکاشی در باب شکل شهرسنتی از منظر اندیشه اسلامی، باع نظر، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، دوره هشت، شماره ۱۹، صص ۳۰-۱۷.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=152303>

ایازی، سیدعلی‌نقی. (۱۳۸۷). تبیین اسلامی پیرامون شهر و شهر-نشینی با تاکید بر متون دینی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، دانشگاه اصفهان، صص ۱۰۶.

<https://www.tpbin.com/conference/00037/00341>

اکبری، پرویز؛ داوودی، البرز. (۱۳۹۴). نقش پیاده‌مداری بر بهبود هویت رفتاری شهروندان در فضای شهر اسلامی مورد خیابان فردوسی سنندج، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، دوره پنجم، شماره ۲۰، صص ۵۹-۴۹.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=257148>

هشدار دهنده نصب نشده است و به دنبال آن زیان‌هایی وارد آید، باید آن ضرر جبران گردد.

- در مورد اصل حریم املاک در مناطق شهری به ویژه در منطقه ۴ شهری سازمان دهندگان امور شهری در طراحی شهری توجه کافی را در حفظ حریم شخصی و عمومی داشته باشند.

- بمنظور تشویق و ترغیب شهروندان به طبیعت‌گرایی و استفاده از گل و گیاه و آب‌نما و باغچه در حیاط خانه-ها و نگهداری برخی از حیوانات اهلی، مردم و مسئولین منطقه ۴ بایستی همت مشترک داشته باشند.

پیشنهاد در زمینه وجه عینی

- بمنظور کاهش مشکل کوچه‌های بن‌بست، شهرداری اردبیل به ویژه منطقه یک بایستی با در نظر گرفتن بناهای با ارزش شهری نسبت به تعریض کوچه‌های بن‌بست (با استاندار کنونی) که تعداد آنها به ۲۰۰۳ معبر می‌رسد اقدام نماید و از سوی دیگر در طراحی کوچه-های بن‌بست جدید طوری عمل نماید که ضمن برخورداری از عرض کافی موضوع حریمیت نیمه خصوصی و آرامش شهروندان مد نظر باشد.

- جهت کاهش تمرکز جمعیتی منطقه یک شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان اردبیل بایستی جهت حفظ آثار تاریخی منطقه یک اردبیل بصورت جدی وارد عمل شده و حتی با معاوضه بنا نسبت به کاهش جمعیت این منطقه و حفظ بناهای سنتی و تاریخی اقدام نماید.

- با ایجاد پیاده راه در چندین مکان تاریخی و پر تردد منطقه یک مابین عالی قاپو تا بازار، سرچشمه تا امام-حسین، پیرعبدالملک تا قیام می‌تواند ضمن کاهش ازدحام جمعیتی و ترافیک سنگین وسایل نقلیه، موجبات آرامش ساکنین محلی را در کوچه‌های تنگ و باریک مهیا نمود.

- انتقال آن دسته از مراکز خدمات تجاری و بهداشتی و درمانی که موجب افزایش بار سنگین ترافیک منطقه یک می‌شوند به مکان دیگر از شهر

اردبیل در دوره صفویه، دانش شهرسازی، دانشگاه گیلان، دوره اول، شماره ۱، صص ۸۴-۷۱.

https://upk.guilan.ac.ir/article_2801.html

پیربابایی، محمدتقی؛ فرخی، مریم. (۱۳۹۰). تاملی بر مفهوم منظر شهری در شهرهای ایرانی اسلامی از گذشته تا به حال، کتاب مجموعه مقالات منتخب اولین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز.

<https://civilica.com/doc/128848>

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غرورالحکم و دررالکلم، جلد ۱، ترجمه‌ی مصطفی درایتی، چاپ اول، قم: ضریح آفتاب، صص ۶۲۸-۱.

جواهری، محمدرضا. (۱۳۹۵). شاخص‌های جامعه سالم از منظر قرآن، راهبردهای ارتقاء سلامت، طنین سلامت، دوره چهارم، شماره ۳، صص ۶۰-۵۱.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=278320>

جهان‌بخش، حمید. (۱۳۹۳). بازشناسی اصول، مولفه‌ها و شاخص‌های فطری سازمان‌بندی شهراسلامی با رویکرد اجتماعی کالبدی، پژوهش‌های معماری اسلامی، دانشگاه علم و صنعت ایران، دوره اول، شماره ۴، صص ۹۹-۷۹.

<http://jria.iust.ac.ir/article-1-62-fa.html>

جهان‌بخش، حیدر؛ لطفی‌پور سیاهکلرودی، مرتضی؛ زکی‌پور، نجمه. (۱۳۹۶). بررسی دگردیسی ماهیت قلمرو کنش‌گری، همگانی از شهر ایرانی اسلامی تا شهر معاصر ایرانی، شهرهای ایرانی اسلامی، دوره هشتم، شماره ۳۰، صص ۴۱-۳۱.

<https://www.magiran.com/paper/1819127>

حاتمی‌نژاد، حسین؛ زینالی، سلیمان؛ زینالی، محمدعلی. (۱۳۹۳). شهراسلامی الگویی مناسب برای برقراری عدالت- اجتماعی و رسیدن به توسعه پایدار، مجموعه مقالات دومین همایش ملی شهر اسلامی، اصفهان، صص ۴۵۱-۱.

<https://civilica.com/doc/242632/>

خدایی، زهرا؛ تقوایی، علی‌اکبر. (۱۳۹۰). شخصیت‌شناسی شهر اسلامی، با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، پژوهش‌کده فرهنگ، هنر و معماری جهاددانشگاهی، دوره دوم، شماره ۵، صص ۱۱۳-۱۰۳.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=187834>

امین‌پور، احمد؛ مدنی، رامین؛ حیاتی، حامد. (۱۳۹۶). بررسی چگونگی تجلی آموزه‌های اسلامی در کالبد مسکن مورد خانه سنتی در اقلیم گرم و خشک ایران، دو فصلنامه مدیریت شهری، سازمان شهرداری‌ها و دهیاریهای کشور، دوره شانزدهم، شماره ۳، صص ۴۵۸-۴۳۵.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=318105>

امین‌زاده، بهناز؛ نقی‌زاده، محمد. (۱۳۷۶). آرمانشهر اسلام: شهر عدالت، دو فصلنامه صفا، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۵، صص ۳۱-۲۰.

https://soffeh.sbu.ac.ir/article_99864_8997d89cfd1a0d0c6e1051fbf4344598.pdf

انصاریان، حسین. (۱۳۸۶). زیبایی‌های اخلاقی، چاپ سوم، قم: دارالعرفان، صص ۴۴۰-۱.

<https://noorlib.ir/book/view/12794?viewType=pdf>

باقری، اشرف السادات. (۱۳۸۶). نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمرو فرهنگ اسلامی، چاپ اول، تهران: امیرکبیر، صص ۱۸۸-۱. برقی، حمید؛ تقدیسی، احمد. (۱۳۸۷). بررسی چگونگی شکل‌گیری شهرهای اسلامی و ویژگی‌های آن، مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، دانشگاه اصفهان، صص ۱۲۶.

<https://www.tpbin.com/article/49338>

بلخاری، حسن. (۱۳۹۰). هنر و ادب اسلام: جسم اسلامی شهر، شهرو شهرسازی اسلامی، سوره‌اندیشه، شماره ۵۰ و ۵۱، صص ۵-۱.

<http://ensani.ir/file/download/article/20140318124124-9907-38.pdf>

پاک، محمدرضا. (۱۳۸۷). پارادایم شهرسازی اسلامی، وقف و حفظ محیط زیست، مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، دانشگاه اصفهان، صص ۳۸۶-۱.

<https://www.tpbin.com/article/49331>

پورجعفر، محمدرضا؛ پورجعفر، علی. (۱۳۹۴). انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص‌سازی در راستای شهری آرمانی اسلامی، پژوهش‌های معماری اسلامی، دانشگاه علم و صنعت ایران، دوره دوم، شماره ۳، (پیاپی ۸)، صص ۱۷-۳.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=255793>

پیر بابایی، محمدتقی؛ نژادابراهیمی، احد؛ ابی‌زاده، سامان. (۱۳۹۶). مولفه‌های فرهنگی تاثیرگذار بر شکل‌گیری شهر

بهبودی روان شناختی و جهت گیری مذهبی دانش آموزان منطقه متوسط دوره دوم شهر کرمان، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، دوره دوم، شماره ۱، صص ۶۳-۵۳.

<https://www.magiran.com/paper/1862155>

رضایی، دوانی. (۱۳۹۱). آخرت‌گرایی قرآنی، قوام بخش اقتصاد متوازن، اقتصادی اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، صص ۴۸-۲۹.

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/36604/%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%D8%AF%D9%88%D8%A7%D8%B2%D8%AF%D9%87%D9%85-%D9%BE%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D8%B2-1391-%D8%B4%D9%85%D8%A7%D8%B1%D9%87-47>

رهنما، محمدرحیم. (۱۳۹۵). تجلی هویت اسلامی در طراحی محلات جدید بر اساس مولفه‌های اسلامی، منظر، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، دوره سیزدهم، شماره ۴۱، صص ۵۶-۴۷.

http://www.bagh-sj.com/article_32949.html

سعادت‌زاده، عبدالصمد. (۱۳۹۴). بررسی فقهی استعانت از غیر مسلمان در درگیری‌های نظامی از دیدگاه اهل سنت، چاپ اول، تهران: احسان، صص ۲۰۴-۱.

سقائی، محسن. (۱۳۸۶). ایدئولوژی اسلام و تاثیر آن بر ساخت شهرها، مسکن و محیط روستا، پژوهشکده سوانح طبیعی، شماره ۱۲۰، صص ۲۲-۱.

<https://www.magiran.com/paper/497777>

سنایی، عباسعلی؛ احمدوند، زینب. (۱۳۸۷). برخی از اصول حاکم بر مناسبات شهرسازی و شهروندی در متون اسلامی، مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، دانشگاه اصفهان، صص ۴۹۱-۱.

<https://www.tpbin.com/article/49323>

شبان، امیرحسین؛ ایزدی، محمدسعید. (۱۳۹۶). بومی‌سازی بازآفرینی یکپارچه شهری بافت‌های تاریخی شهر اسلامی، پژوهش‌های معماری اسلامی، دانشگاه علم و صنعت ایران، دوره ۵، شماره ۲، صص ۱۶۸-۱۵۰.

http://jria.iust.ac.ir/browse.php?a_id=763&sid=1&slc_lang=fa

خارستانی، اسماعیل. (۱۳۹۳). نقش‌شادی و نشاط در سبک زندگی اسلامی، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۰۳، صص ۱۲۱-۱۰۹.

<https://www.magiran.com/paper/1386155>

خسروی، محمد. (۱۳۹۲). نقش هویت ساز قاعده لاضرر در شکل‌گیری الگوی معماری اسلامی، نقش جهان، دوره سوم، شماره ۱، صص ۳۰-۱۹.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=244968>

دانش، جابر. (۱۳۸۹). مبانی شکل‌گیری و اصول سازمان‌یابی کالبدی شهر اسلامی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، دوره اول، شماره ۱، صص ۳۱-۱۵.

<http://iic.icas.ir/image/Journal/Article/No1/2.pdf>

ربانی، علی. (۱۳۸۷). کنکاشی در عناصر شهر اسلامی، مجموعه مقالات همایش آرمان شهر اسلامی، دانشگاه اصفهان، صص ۴۹۳-۱.

<https://elmnet.ir/article/20808224-2221/%DA%A9%D9%86%DA%A9%D8%A7%D8%B4%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B9%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1-%D8%B4%D9%87%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>

رزمجو، حسین. (۱۳۷۶). تاثیر فرهنگ اسلامی در شکوفایی تمدن مغرب‌زمین، کیهان فرهنگی، موسسه کیهان، شماره ۱۳۶، صص ۴۵-۴۳.

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/27432/%DA%A9%DB%8C%D9%87%D8%A7%D9%86-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF%DB%8C-%D9%85%D9%87%D8%B1-1376-%D8%B4%D9%85%D8%A7%D8%B1%D9%87-136>

رحیمی، حسین. (۱۳۸۴). در جستجوی شهر اسلامی پایدار، پیک‌نور، دانشگاه پیام نور، شماره ۲، صص ۹۹-۹۰.

<https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=127347>

رحیمی، لیلا؛ نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۵). تجلی عدالت اجتماعی در ساختار شهر اسلامی (محلّه)، هویت شهر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، سال دهم، شماره ۲۶، صص ۲۰-۱۳.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276527>

رستمی‌نصب، عباسعلی؛ علوی، سید حمیدرضا؛ کریمیان، منیره. (۱۳۸۶). بررسی اثر بخشی آموزش شادی با رویکرد اسلامی بر

علی‌آبادی، محمد. (۱۳۹۱). جایگاه عقل در مفهوم پایداری شهر، نگاهی دیگر به مبانی نظری معماری و شهرسازی اسلامی، مطالعات معماری ایرانی، دانشگاه کاشان، شماره ۱، صص ۳۷-۲۵.

<https://civilica.com/doc/443715/>

علی‌آبادی، محمد. (۱۳۸۵). هنرهای تجسمی: شهر خداوند (تصویری از ساختار معنایی آرمان‌شهر اسلامی)، آدینه، شماره ۱، صص ۱۵۱-۱۴۱.

<https://www.magiran.com/magazine/4982>

غفاری گیلانده، عطا؛ هاشمی معصوم‌آباد، رضا؛ مصطفی‌پور، منصور. (۱۳۹۶). ارزیابی توزیع فضایی پارک‌های محله‌ای و ارائه الگوی بهینه مکانیابی با استفاده از روش ویکور (مطالعه موردی شهر اردبیل، علوم و تکنولوژی محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دوره بیست و یکم، شماره ۵، صص ۲۶۱-۲۴۵)

https://journals.srbiau.ac.ir/article_14056.html

فرجام، رسول؛ سلیمانی مقدم، هادی؛ چاوشی، اسماعیل. (۱۳۹۰). مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، شماره ۲، صص ۴۰-۲۷.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=186864>

فلسفی، محمدتقی. (۱۳۶۸). الحدیث، روایات تربیتی، ترجمه‌ی مرتضی فرید، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، صص ۳۱۶-۱

قرائتی، محسن. (۱۳۹۳). سیمای مسکن و شهر اسلامی، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، صص ۱۴۴-۱

قربانی، رحیم. (۱۳۹۴). شاخص‌های معماری و شهرسازی اسلامی، چاپ اول، تهران: شبکه اندیشه، صص ۲۱۸-۱

قلندریان گل‌ختمی، ایمان؛ حقیقت‌بین، مهدی. (۱۳۹۵). کاربرد فقه در تحقق منظر شهری امن، شیعه‌شناسی، موسسه شیعه‌شناسی، دوره چهارده، شماره ۵۵، صص ۹۸-۶۹.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=315313>

کاستللو، وینسنت فرانسس. (۱۳۷۱). شهرنشینی در خاورمیانه، مترجم پرویز پیران، تهران: نشر نی، صص ۲۲۱-۱.

کیخا، نجمه. (۱۳۸۳). مفهوم و سازوکارهای تحقق عدالت اجتماعی، علوم سیاسی دانشگاه باقر العلوم (ع)، شماره ۲، صص ۱۶۸-۱۴۲.

سیفیان، محمد کاظم. (۱۳۷۴). قالب و محتوا در معماری اسلامی، هنرهای زیبا، پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران، دوره دوازده، شماره ۱، صص ۶۰-۵۸

<https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=186861>

صارمی، حمیدرضا؛ مهدیان‌پور، جواد. (۱۳۹۵). بررسی اندیشه شهرسازی شیخ شهاب‌الدین سهروردی، نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دانشگاه تهران (با مشارکت انجمن علمی انقلاب اسلامی ایران)، شماره ۲، صص ۲۷۶-۲۵۳.

https://jstnt.ut.ac.ir/article_64959.html

صارمی، حمیدرضا؛ صارمی، مسعود. (۱۳۹۰). تحلیل جایگاه شهر و زیبایی‌درهنر اسلامی، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، دوره یک، شماره ۴، صص ۱۱۱-۱۰۱.

http://iic.icas.ir/Journal/Article_Details?ID=34

صفای‌پور، مسعود؛ سجادیان، مهیار. (۱۳۹۴). جستاری بر تحولات و تطورات مفهوم شهر اسلامی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم انداز زاگرس، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد، شماره ۲۴، صص ۲۰۵-۱۵۹.

http://zagros.iaub.ac.ir/article_524103.html

ضرابی، اصغر. (۱۳۸۹). تحلیلی بر عناصر کاربری‌های شهری در شهرهای اسلامی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۴۳، صص ۲۷-۱۶.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/608873/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84%DB%8C-%D8%A8%D8%B1-%D8%B9%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1-%D8%A9%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%B1%DB%8C-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B4%D9%87%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>

ضرغام بروجنی، حمید؛ صداقت، مریم. (۱۳۹۷). گردشگری در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران: مهکامه، صص ۳۸۴-۱.

عبدالستار، عثمان محمد. (۱۳۷۶). مدینه اسلامی، ترجمه‌ی علی چراغی، تهران: امیرکبیر، صص ۳۵۲-۱.

<http://jhre.ir/article-1-38-fa.html>

منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۹۰). عقیق ولایت، چاپ اول، تهران: مشعر، صص ۱۴۸-۱.

موحد، علی؛ شماعتی، علی؛ زنگانه، ابوالفضل. (۱۳۹۱). بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی (مورد: شهر ری)، برنامه-ریزی منطقه‌ای، شماره ۵، صص ۵۱-۳۷.

http://jzpm.miau.ac.ir/article_114.html

مولائی، اصغر. (۱۳۹۷). تبیین مبانی نظم اجتماعی در شهر-اسلامی بر اساس شریعت اسلامی، اسلام و علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، شماره ۲۰، صص ۷۶-۴۹.

<https://www.magiran.com/volume/140921>

نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۸). طرح کلی برنامه جامع احیاء شهر اسلامی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۳۶، صص ۱۳-۴.

<https://www.magiran.com/paper/699956>

نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۷). تاملی در مدیریت شهرها با تکیه بر اسلامیت شوراها، مدیریت شهری، سازمان شهرداری ها و دهیاریهای کشور، شماره ۱۹، صص ۲۸-۲۰.

<https://www.magiran.com/paper/752016>

نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۲). جایگاه مسجد در طراحی شهر اسلامی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۹، صص ۴۰-۲۰.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/978168/%D8%AC%D8%A7%DB%8C%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AD%DB%8C-%D8%B4%D9%87%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>

نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۴). الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی، فیروزه اسلام، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، شماره ۱، صص ۸۱-۶۳.

<http://ciauj-tabriziau.ir/article-1-69-fa.html>

نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۴). تبیین جایگاه علوم انسانی در ترسیم فضای شهری متناسب با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، مجموعه مقالات کنگره بین المللی علوم انسانی اسلامی، شماره ۳، صص ۵۴۰-۵۰۷.

<http://icij.ir/%D8%AA%D8%A8%DB%8C%DB%8C%D9%86->

<https://www.magiran.com/paper/203955>

لیتکوهی، ساناز. (۱۳۹۳). مقایسه معیارهای کیفیت زندگی شهری در نظریات معاصر و مفاهیم استخراج شده درخصوص شهر اسلامی بر مبنای علل چهارگانه معماری، پژوهش‌های معماری اسلامی، دانشگاه علم و صنعت ایران، دوره دو، شماره ۱، صص ۶۶-۴۲.

<http://jria.iust.ac.ir/article-1-144-fa.html>

کلانتری، عبدالحسین. (۱۳۹۵). ایده آل تایپ شهراسلامی، با تاکید بر روش شناسی ماکس وبر، روش شناسی علوم انسانی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، شماره ۸۹، صص ۲۶-۷.

http://method.rihu.ac.ir/article_1288_b882dbea23a9da7c0bfcd2762e08519e.pdf

کمالی شروذانی، علی اکبر؛ موحدی‌محب، عبدالله. (۱۳۹۶). بررسی رابطه مولفه‌های عقاید، اخلاق و احکام در معارف علوی علیه السلام، پژوهش‌های نهج البلاغه، بنیاد بین المللی نهج البلاغه، دوره شانزدهم، شماره ۵۳، صص ۶۳-۵۱.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=346107>

گودرزی سروش، محمد مهدی؛ چهاردولی، هادی. (۱۳۹۳). انسان مسلمان به منزله نمادشهری، اخلاق، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم - شعبه اصفهان، شماره ۱۵، صص ۱۳۲-۱۰۹.

http://akhlagh.morsalat.ir/article_21423.html

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۶). بحار الانوار، جلد ۷۱، تهران: مکتب الاسلامیه، صص ۲۱۷-۱.

مشکینی اردبیلی، علی. (۱۳۹۲). گفتارها و نوشتارها در نشریات و مقدمه کتاب، جلدیک، قم: موسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، صص ۶۰۱-۱.

مروتی، سهراب؛ دارابی، فرشته. (۱۳۹۳). ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی در قرآن-کریم، مدیریت شهری، سازمان شهرداری ها و دهیاریهای کشور، دوره سیزدهم، شماره ۳۴، صص ۱۶۹-۱۵۳.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=247636>

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۳). والاترین بندگان، چاپ دوم، قم: نسل جوان، صص ۲۷۱-۱.

منصوری، علی (۱۳۸۹). حجاب و پوشیدگی در شهرسازی ایرانی اسلامی نمونه پژوهشی میدانی: بافت قدیم شهر شیراز، مسکن و محیط روستا، دوره ۲۹، شماره ۱۳۰، صص ۴۳.

مطالعات محرمیت و حریم خصوصی، پژوهش هنر، دانشگاه هنر اصفهان، سال چهارم، شماره ۷، صص ۴۷-۶۰.

<https://www.noormags.ir/view/en/magazine/number/57935>

یاری، محمدحسن. (۱۳۹۲). رهنان دیار هزار ساله، چاپ اول، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، صص ۱-۲۴۰.

<https://noorlib.ir/book/view/36334?viewType=pdf>

Mulliner, Emma and Smallbone, Kieran and Maliene, Vida(2013) An assessment of sustainable housing affordability using a multiple criteria decision making method Omega the International Journal of Management Science, 41(2), 270-279.

<http://eprints.maths.manchester.ac.uk/1906/1/mulliner13.df>

<https://www.noormags.ir/view/en/magazine/number/46873>

نورالدین، محمود. (۱۳۹۱). آرمان شهر فارابی، جامعه مطلوب از دیدگاه فارابی و جایگاه تعلیم و تربیت در آن، رشد آموزش علوم اجتماعی، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، دوره ۱۵، شماره ۴، صص ۲۱-۱۶.

<https://www.noormags.ir/view/en/magazine/number/46873>

ولیزاده‌اوغانی، محمدباقر. (۱۳۹۴). اصول و اندیشه‌های اخلاقی در ساختارفضایی خانه‌های سنتی ایران اسلامی نمونه موردی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی